

การสร้างสรรคการสื่อสารในชุมชนเพื่อดำเนินยุทธศาสตร์ ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตร ในจังหวัดเลย

The Creation of Communication in the Community to Implement the Environmental Rehabilitation Strategy from Use Chemicals for Agriculture in Loei Province

วันที่รับบทความ : 9/12/2562

วันที่แก้ไขบทความ : 23/12/2062

วันที่ตอบรับบทความ : 30/12/2563

ประยูทธ วรรณอุดม*

Prayut Wannaudom*

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “การสร้างสรรคการสื่อสารในชุมชนเพื่อดำเนินยุทธศาสตร์ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรในจังหวัดเลย” เลือกศึกษาแบบเฉพาะเจาะจงในพื้นที่ที่มีการใช้สารเคมีในการเกษตร ในพื้นที่ 3 แห่งคือ ดันน้ำเลย ที่ อ.ภูหลวง กลางน้ำเลย ที่ อ.วังสะพุง และปลายน้ำเลยที่ อ.เชียงคาน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยอย่างมีส่วนร่วม (PAR) ซึ่งมีการเก็บข้อมูลทั้งเชิงปริมาณจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 1,300 คน และข้อมูลเชิงคุณภาพที่ใช้เครื่องมือการสังเกตการณ์การประชุมระดมความคิดอย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ การจัดกิจกรรม และการสนทนากลุ่ม โดยได้ข้อมูลจากตัวแทนชุมชนทั้งสิ้น 7 หมู่บ้าน จากสองอำเภอ จำนวนประมาณ 80 คน มีผลการวิจัยแบ่งเป็น 4 ประเด็นตามวัตถุประสงค์การวิจัยดังนี้

1. รูปแบบการสื่อสารในชุมชนที่เป็นชุมชนเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพในจังหวัดเลยที่สามารถนำมาเพื่อรณรงค์การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรพบว่า กรณีที่เป็นชุมชนไม่เข้มแข็งนั้น ต้องใช้สื่อบุคคลและใช้การสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นหลัก เพราะได้ผลดีกว่าการใช้สื่ออื่นๆ ในชุมชน

*นศ.ด. (นิเทศศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2549), ปัจจุบันเป็น ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชา นิเทศศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

*Ph.D. (Communication Arts) Chulalongkorn University (2006), Currently an Assistant Professor in Communication Arts Major, Faculty of Management Science, Loei Rajabhat University.

2. แนวทางการสร้างสรรค์และพัฒนารูปแบบการสื่อสารในชุมชน สามารถดำเนินยุทธศาสตร์การสื่อสารเพื่อฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรนั้นต้องสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชนเพื่อจัดทำแผนยุทธศาสตร์และการทำแผนแม่บทชุมชนเพื่อกำหนดเส้นทางและเป้าหมายให้มีความชัดเจน

3. แนวทางการสร้างสรรค์และพัฒนารูปแบบการสื่อสารในชุมชน ที่เป็นยุทธศาสตร์การสื่อสารเพื่อฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรทำให้เกิดการสังเคราะห์งานวิจัยจนได้ชุดความรู้ใหม่ เป็นแบบแผนการทำงาน 2 โมเดล คือโมเดลยุทธศาสตร์การระเบิดจากภายในกลุ่มคนที่สนใจ และโมเดลยุทธศาสตร์การสื่อสารแบบเครือข่ายระดับหน่วยงานต่างๆ ในชุมชนและจังหวัด

4. การสร้างเครือข่ายการสื่อสารในชุมชนที่เหมาะสมต้องมีการสร้างเครือข่ายที่ผู้นำชุมชนและแกนนำมาช่วยกันเตรียมการไว้ก่อน เช่น การรื้อฟื้นการทำงานระหว่างคนในชุมชน นอกจากนี้ พบว่า หากเป็นกรณีเฉพาะที่เป็นกลุ่มชุมชนมีผู้นำที่ขาดความเข้มแข็งและชุมชนยังอ่อนแอ คนในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้โดยพัฒนาความคิดจากล่างขึ้นบน (Bottom-up Approach) แล้วจึงส่งต่อความคิดนั้นขึ้นไปสู่กลุ่มผู้นำความคิดของชุมชนกรณีเช่นนี้จะมีโอกาสประสบความสำเร็จได้มากกว่าการทำงานที่เป็นแบบสั่งการลงมา (Top down Approach) เนื่องจากในชุมชนที่ไม่เข้มแข็งมักจะไม่มีผู้นำพาทำงานจากผู้นำชุมชนที่อ่อนแอ จึงทำให้บทบาทการนำพาชุมชนนั้นขึ้นอยู่กับผู้นำตามธรรมชาติไม่ใช่ผู้นำตามตำแหน่งราชการ

คำสำคัญ: เครือข่ายการสื่อสารชุมชน การสร้างสรรค์การสื่อสาร ชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนอ่อนแอ การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม สารเคมีการเกษตร การมีส่วนร่วมในชุมชน

Abstract

Research "Creating communication in the community to implement environmental rehabilitation strategies from the use of chemicals for agriculture in Loei Province was a specific study in the area where agricultural chemicals were used in 3 areas : upstream in AmphoePhuLuang , Midstream in Amphoe Wang Saphung and Downstream in Amphoe Chiang Khan District. This research has used the methodology of Participatory Action Research (PAR). Data were collected in both quantitative from survey 1,300 people and

quality data using observation tools, participatory brainstorming sessions, interviews, and activities and group discussion by collecting information from representatives of the 6 communities in the village, approximately 80 people. The research results are divided into 4 issues according to the research objectives as follows;

1. Pattern of communication in strong and effective communities in Loei Province that can be used to campaign for environmental rehabilitation from the use of chemicals for agriculture, found that in weak communities must use interpersonal communication mainly because it was more effective than using other media in the community.

2. Guidelines for the creation and development of a form of communication in the community in order to implement the strategy for environmental restoration from the use of chemicals for agriculture, must create participation in the formulation of strategic plans and community master plans for define the paths and targets.

3. The way for creating and developing communication styles in the community that are communication strategies to restore the environment from the use of chemicals for agriculture and obtained a new finding was a working plan of 2 models. First was a splitting roots strategy model for the interested small groups level. Second was the network communication strategy model for the community department level.

4. Creating a network of communication in suitable communities must create a network where community leaders and villagers help to prepare beforehand, such as resurrecting co-operation between community people. In addition, it was found that if it was a specific case which leaders of community lack of strength and also community was still weak, the people in community can be self-reliant by developing “Bottom-up approaches” and then forwarding some ideas to leaders of thought in community. This is more likely to be successful than a “Top down approach”, because in weak communities, there is often no lead from weak community leaders. Therefore, the role of community leadership depends on “natural leaders” not “official position leader”

Keywords: Community Communication Network, Creative Communication, Strong Communities, Weak Communities, Environmental Rehabilitation, Agricultural Chemicals, Community Participation

บทนำ

ปัจจุบันนี้ สภาพแวดล้อมของประเทศไทยกำลังประสบปัญหาด้านความเสื่อมโทรม และความเป็นพิษอันเกิดจากสารเคมีการเกษตรและอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อม ด้านป่าไม้ พืชพรรณ แหล่งน้ำ อากาศ และผืนดิน ซึ่งล้วนแล้วแต่เกิดจากการกระทำของ มนุษย์เองทั้งหมด

สิ่งแวดล้อมส่วนใหญ่ทั่วประเทศที่ประสบปัญหาการได้รับพิษภัยอันตรายนั้น เป็นสิ่งแวดล้อมที่เป็นพื้นที่การทำเกษตร โดยเฉพาะเมื่อมีการทำการเกษตรแบบสมัยใหม่ จึงเกิดการใช้สารเคมีเพื่อให้ได้ผลผลิตตามเป้าหมาย เช่น การใช้สารเคมีกำจัดวัชพืชเพื่อ เพิ่มพื้นที่การเพาะปลูก การใช้ยาฆ่าแมลงเพื่อป้องกันและลดความเสียหายจากแมลง เข้าทำลายพืชที่ปลูกการใช้สารเคมีต่างๆ ในการเกษตรดังกล่าวได้ ได้เกิดการชะล้างและ ปลดปล่อยสารเคมีเหล่านี้ลงสู่พื้นดิน แหล่งน้ำธรรมชาติตลอดจนแม่น้ำลำคลอง ทำให้ แหล่งน้ำเหล่านั้นมีพิษสะสมแล้วพิษจากสารเคมีเหล่านั้นยังส่งผลไปถึงคนอื่นๆ ในพื้นที่อื่น ที่อยู่ตลอดลำน้ำและผู้ที่ต้องใช้แหล่งน้ำเหล่านั้นได้รับปัญหาตามไปด้วย

การที่เกษตรกรกำลังปลูกพืชหลายชนิดและแต่ละชนิดเป็นการปลูกขายในปริมาณมาก ได้แก่ ข้าว ฝ้าย สั๊กและผลไม้ ถั่วเหลือง มันสำปะหลัง อ้อย ปาล์ม น้ำมัน ยางพารา ซึ่งในการปลูกพืชแต่ละชนิดมีการใช้สารกำจัดศัตรูพืชทั้งยาฆ่าหญ้าและยาฆ่าแมลง ซึ่งสารกำจัดศัตรูพืชที่มีความรุนแรงที่สุดคือกลุ่มสารเคมีกำจัดแมลง เช่น ออร์แกนโน ฟอสเฟต คาร์บาเมต ออร์กาโนคลอรีน ทัชริทรอย์ และสารกำจัดศัตรูพืชชนิดพาราควอท เกษตรกรจึงมีความเสี่ยงต่อการได้รับสารพิษดังกล่าว (Bureau of Occupational and Environmental Diseases, 2016)

ข้อมูลที่น่ากังวลคือ รายงานสถานการณ์การเจ็บป่วยจากสารเคมีเพื่อการเกษตร ซึ่งเป็นข้อมูลช่วงปี พ.ศ. 2550-2555 รายงานโดยนายแพทย์วิบูล อิสสระพันธุ์ แห่งสำนักโรค และการประกอบอาชีพและสิ่งแวดล้อมระบุว่า อัตราการเสียชีวิตจากการใช้สารเคมี เพื่อการเกษตรนั้นมีมากถึง 1 ต่อ 1 แสนคน ซึ่งมากกว่าการเสียชีวิตจากโรคไข้เลือดออก และผลการตรวจเลือดของเกษตรกร พบว่ามีผลเลือดที่เป็นกลุ่มเสี่ยงและไม่ปลอดภัย มากถึง 30% ซึ่งสูงกว่าระยะเวลา 15 ปีที่ผ่านมา นั้นหมายความว่า ประเทศไทยตอนนี้ กำลังอยู่ในภาวะเพิ่มการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรมากขึ้นๆ ทุกวัน

ข้อมูลสถิติการนำเข้าสารกำจัดศัตรูพืชในเดือนมกราคม-มิถุนายน พ.ศ. 2554 มีปริมาณ 109 ล้านกิโลกรัม (มูลค่า 1.6 หมื่นล้านบาท ขณะที่ช่วงเวลาเดียวกันในปี พ.ศ. 2553 นั้น มีปริมาณนำเข้าเพียง 71 ล้านกิโลกรัมเท่านั้น แสดงว่าเพียงครึ่งปี พ.ศ. 2554 มีปริมาณ นำเข้าสารเคมีเหล่านี้เกือบเท่ากับปี พ.ศ. 2553 ทั้งปี โดยมูลค่าการนำเข้าปี พ.ศ. 2553 ทั้งปี มีจำนวน 118 ล้าน กก. มูลค่าเป็นเม็ดเงินกว่า 1.8 หมื่นล้าน (Oknation Blog, 2011)

จากข้อมูลที่ต่างๆ แสดงให้เห็นทั้งข้อมูลด้านปริมาณการนำเข้า มูลค่าการซื้อขายในระดับประเทศ สารเคมีเกษตรที่มีการขึ้นทะเบียนจำนวนมหาศาลเกินกว่าใครจะคาดคิด อันตรายที่เกิดขึ้นจากการใช้สารเคมีเกษตรโดยปราศจากความใส่ใจต่อคุณภาพชีวิตของคนไทย ความเพิกเฉยของรัฐบาลไม่ให้ความสำคัญต่องบประมาณด้านสิ่งแวดล้อม ตลอดจนผลกระทบที่สะท้อนออกมาเป็นรูปธรรมนั้น แสดงให้เห็นว่าเรามีข้อมูลเหล่านี้อยู่มาก ไม่ว่าจะเป็น มูลค่านำเข้าสารเคมี ค่าใช้จ่ายซื้อสารเคมี รัฐบาลเสียค่าดูแลรักษาสุขภาพของผู้ป่วย อันเกิดจากสารเคมีเกษตรทั้งทางตรงและทางอ้อม มูลค่าความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อม มูลค่าความสูญเสียต่อชีวิต วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลง คุณค่าของความเป็นคนสูญหายไป ผลกระทบที่เกิดกับระบบนิเวศ เช่น แมลงและโรคคือยา ฯลฯ

จากข้อมูลการใช้สารเคมีทั่วประเทศที่แสดงให้เห็นว่า จังหวัดเลยเป็นจังหวัดที่มีปริมาณการใช้สารเคมีในพื้นที่การเกษตรมากเป็นอันดับหนึ่งของภาคอีสาน ทั้งยังมีรายงานว่าใน พ.ศ. 2558 จังหวัดเลย เป็นจังหวัดที่มีประชากรป่วยจากการได้รับพิษจากสารป้องกันกำจัดศัตรูพืชจากการทำงานและสิ่งแวดล้อมมากเป็นอันดับหนึ่งของประเทศ คือ 47.12 ราย ต่อประชากรหนึ่งแสนคน (Thintip, K., 2016)

องค์ประกอบอย่างหนึ่งที่ทำให้ผลกระทบต่อสุขภาพจากการใช้สารเคมีเกษตรในจังหวัดเลยอยู่ในภาวะที่รุนแรงคือ จังหวัดเลยเป็นจังหวัดที่มีแม่น้ำเลยซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่านพื้นที่ 4 อำเภอตลอดระยะทางกว่า 231 กิโลเมตร

ทำให้แม่น้ำเลยและลำน้ำสาขาตลอดจนแหล่งน้ำหลายแห่ง ได้กลายเป็นแหล่งที่มีการสะสมของสารพิษจากสารเคมีเกษตรมานานนับสิบๆ ปี จากการใช้สารเคมีเกษตรบนพื้นที่ตามที่สูง เช่น บนภูเขา ไหล่เขา เมื่อถึงฤดูฝน น้ำฝนก็ชะล้างเอาสารพิษที่ตกค้างไหลลงมารวมกันสู่แหล่งน้ำซึ่งอยู่ที่ต่ำมาโดยตลอด แล้วคนทั้งเมืองก็ใช้น้ำที่มีการปนเปื้อนของสารเคมีเกษตรเหล่านั้น โดยไม่รู้ตัวทั้งยังไม่สนใจที่จะหาทางป้องกันที่ต้นเหตุของอันตรายจากสารเคมีเกษตรนี้เลย

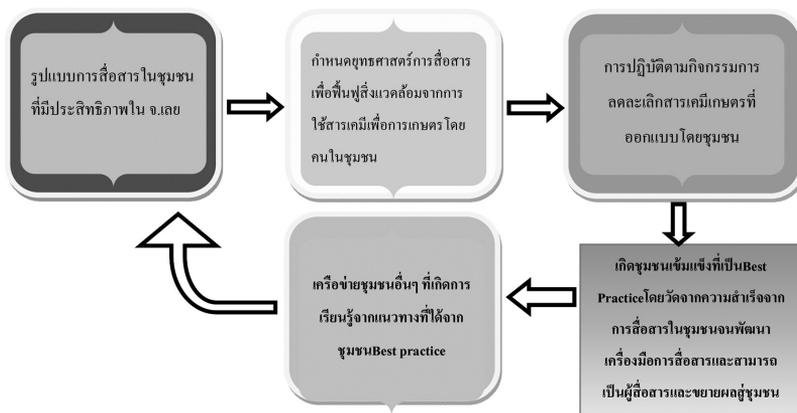
นอกจากมูลเหตุนี้ ผู้วิจัยยังเคยทำวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการสื่อสารแบบชุมชนต่อชุมชนเพื่อนำไปสู่การลด ละ เลิก การใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรในเขตจังหวัดเลย” (Wannaudom, P. 2018) ซึ่งจากผลการวิจัยทำให้เห็นปัญหาการใช้สารเคมีการเกษตรของจังหวัดเลยอยู่ในระดับที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงและจำเป็นต้องหาทางแก้ไขอย่างเร่งด่วนจึงเป็นที่มาของปัญหาที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาวิจัยต่อยอดจากงานวิจัยเรื่องที่ผ่านมาเพื่อหาแนวทางการยกระดับการแก้ไขให้ขยายผลออกไปมากขึ้น โดยเน้นการวิจัยที่มีการศึกษาหาแนวทางการสื่อสารในชุมชนเพื่อดำเนินการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรทั้งนี้การที่ผู้วิจัยเน้นไปที่ประเด็นการใช้แนวทางหรือวิธีการสื่อสารเข้ามาช่วยแก้ปัญหาานั้น เนื่องจากว่า ชุมชนต่างๆ ที่เป็นชุมชนการเกษตรนั้น ยังขาดการสื่อสาร

เพื่อมาร่วมกันเรียนรู้และทำความเข้าใจปัญหาการใช้สารเคมีการเกษตร ทำให้ต่างคนต่างอยู่ และปล่อยให้ปัญหาสิ่งแวดล้อมนี้พอกพูนสะสมเรื่อยมา นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังเห็นว่า หากนำการสื่อสารเข้ามาช่วยพัฒนาและแก้ปัญหาเรื่องสารเคมีการเกษตรได้ก็จะยังสามารถใช้การสื่อสารนั้นขยายผลไปสู่ชุมชนอื่น อันจะเป็นการสร้างรากฐานชุมชนให้เข้มแข็ง ด้วยแนวทางการสร้างบทเรียนจากฐานชุมชนของตัวเอง ในการฟื้นฟูและปรับปรุงสิ่งแวดล้อม ให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมและมีความยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบการสื่อสารในชุมชนที่เข้มแข็งและมีประสิทธิภาพในจังหวัดเลย ที่สามารถนำมาขับเคลื่อนการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตร ในจังหวัดเลย
2. เพื่อศึกษาแนวทางการสร้างสรรค์และพัฒนาูปแบบการสื่อสารในชุมชน สามารถดำเนินยุทธศาสตร์การสื่อสารเพื่อฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตร
3. เพื่อศึกษาแนวทางการประยุกต์รูปแบบการสื่อสารในชุมชนในจังหวัดเลย ซึ่งมีความเหมาะสมต่อการนำไปใช้ขับเคลื่อนการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรใน จังหวัดเลย
4. เพื่อสร้างเครือข่ายการสื่อสารในชุมชนที่เหมาะสมในจังหวัดเลย ที่สามารถขยายผลการขับเคลื่อนการลด ละ เลิก การใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรในจังหวัดเลยอย่างเป็นรูปธรรม

กรอบแนวคิดของการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม (PAR)

การวิจัยแบบมีส่วนร่วมนั้นเป็นวิธีการที่ให้ผู้ถูกวิจัย (ชาวบ้าน) เข้ามามีส่วนร่วมวิจัย เป็นวิธีการที่เหมาะสมสำหรับโครงการวิจัยประเภทประยุกต์ให้ชาวบ้านเป็นนักวิจัยด้วย มีส่วนร่วมในการช่วยให้ข้อมูลวิจัยและช่วยวิเคราะห์ข้อมูล (Chantawanit, S.,1996) ซึ่งในขั้นตอนการเก็บข้อมูลเป็นการแลกเปลี่ยนข่าวสาร เป็นแบบสองทาง (Two-way Communication) และการสัมภาษณ์เป็นแบบลักษณะพูดคุยแลกเปลี่ยนข่าวสาร ที่เรียกว่า การสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน (Dialogue) วิธีการนี้นักวิจัยและชาวบ้านได้ศึกษาสภาพชุมชนร่วมกัน (Pongsapit, A.,1988)

การวิจัยแบบมีส่วนร่วม ทำให้ชาวบ้านหรือประชาชนได้รับประโยชน์ในสองทางด้วยกัน คือ ได้เรียนรู้วิธีการในการแก้ไขปัญหาของตนเอง ด้วยตนเอง และผลของการวิจัยชาวบ้านสามารถนำมาใช้ประกอบการวางแผนดำเนินโครงการพัฒนาชุมชนของตนได้ตรงตามความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

การเตรียมสำหรับการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วม นั้น ตั้งแต่เริ่มแรกจะใช้เทคนิควิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยจะต้องศึกษาชุมชนและเตรียมชุมชนก่อน นอกจากนี้ยังมีการเตรียมพร้อมในเรื่องต่างๆ เช่น มีกระบวนการเตรียมเรื่อง Concept โลกทัศน์ แล้วจึงค่อยเตรียมคำถามจากชุมชน, ทีมงานต้องฝึกทักษะในการสื่อสาร, ต้องมีการสังเกตสถานการณ์ โดยดูจากกิจกรรมของชุมชน หรือสิ่งที่คนในชุมชนทำ, ต้องรู้ว่าจะเลือก Key Person รู้จักใช้เทคนิคสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และเทคนิคสนทนากลุ่ม (Focus Group Interview) เพื่อเก็บประเด็นปัญหาพร้อมกันและการแก้ไขปัญหาพร้อมกัน

แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ (Kaewthep, K., 2000) ได้กล่าวถึง คุณลักษณะของการสื่อสารชุมชนไว้ดังนี้

1. เป็นการสื่อสารแบบสองทาง ที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถ มีปฏิริยาโต้ตอบกัน อยู่ตลอดเวลา ซึ่งทำให้สถานะของผู้ส่งสารและผู้รับสาร ไม่ตายตัว แต่จะมีการสลับเปลี่ยนบทบาทอยู่ตลอดเวลา
2. ทิศทางการไหลของข่าวสาร การหลั่งไหลของข่าวสารมีทิศทางที่หลากหลาย มาจากทุกทิศทุกทางทั้งจากบนลงล่าง แบบล่างสู่บน และแบบแนวนอน ดังนั้น ข่าวสารจึงอาจจะไหลจากกันวางแผนพัฒนาไปสู่ชาวบ้าน หรือมีการแลกเปลี่ยนติดต่อส่งข่าวสารระหว่างกลุ่มชาวบ้านด้วยกัน

3. เป้าหมายของการสื่อสารชุมชน มีการกำหนดเป้าหมายโดยใช้ระดับผู้ที่เกี่ยวข้อง เป็นเกณฑ์และกำหนดเป้าหมายโดยสอดคล้องกับทิศทางภารกิจของข่าวสารได้แก่ เพื่อถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารและ โน้มน้าวชักจูงใจเพื่อเป็นช่องทางการแสดงออก ซึ่งตัวตน ของชุมชน

4. เพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนแทนการพัฒนาที่แต่เดิมตอบสนอง ความต้องการของรัฐเป็นหลัก

5. หน้าที่ของการสื่อสาร ในชุมชน ประกอบด้วย หน้าที่ในการแสดงออก คือ ทั้งกลุ่ม สามารถแสดงความเป็นตัวของตัวเองออกมา, หน้าที่ทางสังคม คือ การเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อสร้างความรู้สึกเป็นชุมชนเดียวกัน, หน้าที่ในการให้ข้อมูลข่าวสาร สามารถแลกเปลี่ยน ข้อมูลและความรู้เพื่อถ่ายทอดออกไปยังบุคคลอื่น, หน้าที่ในการควบคุมการปฏิบัติการ การสื่อสารเป็นช่องทางนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อปรับปรุงหรือแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นของบุคคล และชุมชนได้

กาญจนาแก้วเทพ (Kaewthep, K., 2000) ยังกล่าวถึงการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ว่าเป็นรูปแบบหนึ่งที่สำคัญของการสื่อสารชุมชน โดยมีเป้าหมายดังนี้

1. เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเอง
2. เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วม
3. เพื่อพิสูจน์ว่าชาวบ้านสามารถใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้หากมีโอกาส
4. เพื่อสร้างทักษะการสร้างสื่อให้ชุมชนเพื่อเป็นช่องทางส่งข่าวสารออกไปจาก มุมมองและทัศนะของตนเอง
5. เพื่อให้ชุมชนได้แสดงความรู้สึกปัญหาวิธีการวิเคราะห์ปัญหาพร้อมทั้งวิธีการ แก้ปัญหาจากทัศนะของชุมชน
6. ผลจากการสื่อสารจะช่วยยกระดับความรับผิดชอบให้กับชุมชนเพื่อร่วมกัน แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น
7. เพื่อช่วยเพิ่มสัดส่วนของการสร้างสื่อที่มีสาระให้กับชุมชนให้มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายการสื่อสาร (Communication Net-work)

การเกิดขึ้นของเครือข่ายการสื่อสารของมนุษย์นั้น เป็นปฏิริยาตอบโต้กันเพื่อแลกเปลี่ยน ข้อมูลข่าวสารระหว่างบุคคลหรือกลุ่มคนที่มีเป้าหมายหรือร่วมกันทำกิจกรรมเดียวกัน การไหลของการสื่อสารระหว่างบุคคลจึงเป็นรูปแบบที่เรียกว่าเครือข่ายการสื่อสาร ซึ่งสมาชิก ในเครือข่ายจะทำหน้าที่ต่างๆ กันไป เช่น แกนนำเครือข่าย, สมาชิกเครือข่าย และพันธมิตร

เป็นต้น ดังนั้น องค์ประกอบสำคัญที่จะช่วยเสริมกระบวนการสร้างเครือข่ายการสื่อสารชุมชน คือการมีผู้ประสานงานกลางหรือแกนนำเครือข่ายที่เชื่อถือได้เพื่อทำหน้าที่รวมแต่ละชุมชน ให้ได้มาพบกัน รู้จักกัน และร่วมกันเป็นเครือข่ายเป็นพันธมิตร (Roger & Kincaid, 1980)

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็ง

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (Sanyawiwat, S., 2007) ได้กล่าวถึงลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง ไว้โดยสรุป 4 ประการ คือ

1. เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning Community) กล่าวคือ การที่ชุมชน มีการเรียนรู้ และรู้เท่าทันข่าวทั้งเศรษฐกิจสังคม การเมือง รวมทั้งการที่ชุมชนมีการเพิ่มพูนความรู้ ในด้านต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ
2. เป็นชุมชนที่มีการจัดการตนเอง (Community Management) ด้วยระบบการบริหารจัดการในกิจกรรมที่สำคัญ 4 ประการ คือ การวางแผน การจัดกระบวนการขององค์กร ภายในชุมชน การลงมือปฏิบัติตามแผนงาน และมีการประเมินผล
3. เป็นชุมชนที่มีจิตวิญญาณ (Spirituality) กล่าวคือ ชุมชนมีจิตสำนึก มีจิตวิญญาณ ซึ่งอาจหมายถึงความภักดี ความรัก ความหวงแหน ความรู้สึกเป็นเจ้าของในชุมชน โดยมีสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกันในชุมชน
4. เป็นชุมชนที่มีสันติภาพ (Peaceful) กล่าวคือ เป็นชุมชนที่มีความสงบสุขและคนในชุมชนมีจิตใจที่เอื้อกัน มีคุณภาพ และมีคุณธรรม

Beti Thompson และคณะ (2016) ได้กล่าวว่า การเสริมพลังความเข้มแข็งของชุมชน นั้นสามารถทำเป็นกระบวนการ โดยมีขั้นตอนคือ

1. เริ่มจากการวิเคราะห์ห้บทบาทหน้าที่ของคนในชุมชนเพื่อทำความเข้าใจเรื่อง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชนและนำไปสู่การหาทางสร้างความเท่าเทียมกันในการแก้ปัญหาในชุมชน โดยใช้การกระจายอำนาจในชุมชนเรียกว่า “การทำแผนที่ความสัมพันธ์ในชุมชน” เพื่อพิจารณาความสัมพันธ์เชิงอำนาจของคนในชุมชน
2. ขึ้นต่อไปคือการระบุนโยบายและแนวทางที่ใช้ควบคุมปัญหาของชุมชน รวมทั้ง กลุ่มคนที่เข้าไปมีบทบาทแก้ปัญหา ทั้งคนนอกชุมชนที่เข้าไปช่วยหนุนเสริม เช่นนักวิจัย นักพัฒนาและคนในชุมชน เช่น กรรมการหมู่บ้าน

องค์การอนามัยโลก (World Health Organization, 2009) กล่าวถึง “การเสริมพลังชุมชน” หมายถึง กระบวนการที่ทำให้ชุมชนสามารถควบคุมชีวิตของพวกเขาได้มากขึ้น โดยที่ ชุมชนเป็นกลุ่มคนที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และมีความสนใจร่วมกัน โดยมีการเสริมพลัง

ให้แก่ชุมชนเพื่อให้สามารถเข้าถึงเครือข่ายการสื่อสารของชุมชนและเพิ่มขีดความสามารถในการพัฒนาชุมชนของตนเองด้วยวิธีการต่างๆ การเสริมพลังความเข้มแข็งของชุมชนจึงแสดงถึงความเป็นเจ้าของชุมชนและการกระทำที่มุ่งไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง มีการเสริมพลังความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อให้สามารถควบคุมความเป็นไปของชุมชนด้วยตัวพวกเขาเองได้มากขึ้น อีกทั้งมีการสร้างความร่วมมือกับภาคส่วนอื่นๆ ในการค้นหาวิธีแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น

ดังนั้น การมีเครือข่ายการสื่อสารในชุมชนจึงมีบทบาทสำคัญที่จะสร้างความมั่นใจให้กับชุมชน การมีส่วนร่วมในการสื่อสารช่วยส่งเสริมการเรียนรู้และแสวงหาความรู้เพิ่มขึ้น ตลอดจนการทำให้เกิดการคิดเชิงวิพากษ์ และทำให้ชุมชนเข้าใจความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของพวกเขา จนทำให้ตัดสินใจด้วยตนเองได้

Golob MI, Giles AR. (2013) เสนอว่า สิ่งที่เป็นเรื่องยากลำบากคือ การทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งพอที่จะสามารถจัดการกับความไม่เสมอภาคด้านต่างๆ ในชุมชนด้วยตัวเอง เช่น ด้านสุขภาพ ด้านสิ่งแวดล้อม เนื่องจากคนในชุมชนส่วนใหญ่มักจะให้ความสำคัญและใส่ใจเรื่องอาหารได้มาจุนเจือครอบครัว การแสวงหาที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัยและการหางานทำเพื่อเลี้ยงชีพคนในครอบครัว มากกว่าจะมาช่วยกันทุ่มเทให้กับการแก้ไขปัญหาส่วนรวมในชุมชน ดังนั้น ความสนใจที่จะร่วมงานพัฒนาชุมชนกับนักวิจัยจึงมักจะมีน้อย ด้วยเหตุนี้ นักวิจัยที่พยายามเข้าไปช่วยหาทางพัฒนาระบบให้คนในชุมชน เช่น ระบบสุขภาพหรือการปฏิรูปชุมชน และพยายามพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งนั้นจึงเกิดขึ้นได้อย่างยากลำบาก

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ณัฐพงศ์ชัช กุรัตน์ และคณะ (Kurat, N et al., 2006) ศึกษากระบวนการส่งเสริมการใช้ปุ๋ยชีวภาพเพื่อการขยายผลในชุมชน พบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ใช้ปุ๋ยเคมีในการทำการเกษตรเพียงอย่างเดียว มีการใช้ปุ๋ยที่ได้จากธรรมชาติ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมักน้อยมาก ไม่มีการปลูกพืชหมุนเวียน พืชคลุมดิน ไม่ใช้ปุ๋ยพืชสด เป็นเพราะขาดความรู้ การลอกเลียนแบบ และเคยชินกับการทำการเกษตรแบบเดิมๆ การทำการเกษตรในลักษณะเช่นนี้เป็นประจำทุกๆ ปี ทำให้ดินเสื่อมสภาพ ในดินขาดสารอาหารที่เป็นประโยชน์ต่อการเจริญเติบโตของพืช เกษตรกรต้องประสบปัญหาได้ผลผลิตน้อย และปัญหาอื่นๆ เช่น ราคาผลผลิตตกต่ำ ปุ๋ยเคมีราคาแพง ปุ๋ยปลอม บังคับการผลิตมีราคาสูงทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้นเรื่อยๆ ทุกปี

สมศักดิ์ อินทมาตและคณะ (Intamart, S. et al, 2008) ศึกษาการประเมินการสัมผัสสารเคมีกำจัดศัตรูพืชออร์กาโนฟอสเฟตของเกษตรกรผู้ปลูกดอกเบญจมาศในตำบลธาตุพนม

อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม การวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรมีโอกาสที่จะได้รับสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเข้าสู่ร่างกายเนื่องจากขาดความตระหนักในการสวมเครื่องป้องกันตนเองในขณะที่ทำงานและพฤติกรรมการใช้เคมีกำจัดศัตรูพืชที่ไม่ถูกต้อง ฉะนั้นหน่วยงานของรัฐควรบูรณาการแผนการทำงานร่วมกันทั้งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์และกระทรวงสาธารณสุขในการให้ความรู้ที่ถูกต้องแก่เกษตรกรและควรมีการตรวจหาระดับของสารเคมีกำจัดศัตรูพืชทุกชนิดที่ตกค้างในร่างกายของเกษตรกรทุกเดือนเพื่อให้เกษตรกรทราบระดับสารเคมีในร่างกายของตัวเองเพื่อกระตุ้นให้เกษตรกรเกิดความตระหนักในการป้องกันตัวเองจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช

พัชรชาติ ตรีชัย (Treechai, P., 2009) ศึกษาเรื่อง การวิเคราะห์ความเป็นชุมชนเข้มแข็งของหมู่บ้านหนองกลางดง ตำบลศิลาตอย อำเภอสามร้อยยอด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ผลจากการศึกษาพบว่า ปัจจัยสำคัญของการพลิกฟื้นจากสังคมที่มีปัญหาวิกฤติในด้านต่างๆ สามารถทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้เป็นลักษณะเฉพาะที่สำคัญคือ 1) ผู้นำมีภาวะผู้นำโดดเด่นในด้านขีดความสามารถของผู้นำ 2) การมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชนบ้านหนองกลางดง การสร้างพลังการทำงานเป็นทีม 3) การมีทุนทางสังคมในมิติต่างๆ ความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลภายในชุมชนความรักสามัคคี ผูกพันกัน มีภูมิปัญญาชาวบ้าน 4) ทุนทางเศรษฐกิจ สามารถพึ่งตนเองได้ มีการรวมกลุ่มทางอาชีพ นำภูมิปัญญาเพิ่มมูลค่าผลผลิต ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้อย่างมั่นคงบนพื้นฐานของการพัฒนา มีแผนชุมชนถือเป็นกลยุทธ์สำคัญที่ทำให้ชุมชนบ้านหนองกลางดงเข้มแข็งอย่างยั่งยืน

ประยุทธ วรรณอุดม (Wannaudom, P. 2018) ศึกษาเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการสื่อสารแบบชุมชนต่อชุมชนเพื่อนำไปสู่การลด ละ เลิก การใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรในเขตจังหวัดเลย” พบว่า จากการวิจัยแบบปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมโดยการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพนั้นทำให้ คนในชุมชน ต.ผาบึง อ.วังสะพุง จ.เลย เกิดความตื่นตัวเนื่องจากทราบข้อมูลเรื่องการใช้สารเคมีจึงมาร่วมกันระดมความคิดในเพื่อหาทางแก้ปัญหาการใช้สารเคมีในพื้นที่ โดยเริ่มจากการทำแผนยุทธศาสตร์ ซึ่งทำให้ทุกคนมีส่วนร่วมจนสามารถสรุปวิสัยทัศน์เป็นแผนปฏิบัติระยะ 5 ปี (พ.ศ.2558-พ.ศ.2562) โดยมีโครงการจำนวน 25 โครงการที่คิดขึ้นมาจากแผนยุทธศาสตร์ไปสู่การลงมือปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การลด ละ เลิก การใช้สารเคมี จากกระบวนการดังกล่าวชาวตำบลผาบึงได้ร่วมกันออกแบบการสื่อสารที่จะสามารถพัฒนารูปแบบการสื่อสารในชุมชนและยกระดับชุมชนขึ้นมาเป็นชุมชนต้นแบบที่มีการเลิกใช้สารเคมีเกษตร ในกระบวนการขยายผลไปสู่ชุมชนอื่นนั้นผู้วิจัยได้เห็นกลไกการสื่อสารระหว่างชุมชนที่ทำให้การสื่อสารประสบความสำเร็จ ซึ่งต้อง

มีองค์ประกอบด้านการสื่อสารในกระบวนการสื่อสารทั้ง 4 อย่างคือ ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทางการสื่อสาร และผู้รับสาร โดยต้องมีการปรับตัวและใช้ให้เหมาะกับลักษณะคน และพื้นที่เนื่องจากมีข้อจำกัดและแตกต่างกันอย่างมากมาย

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยที่เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เนื่องจากเป็นรูปแบบการวิจัยที่ทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริงและเป็นปัจจุบันที่สุดเพราะการได้ข้อมูลมานั้น เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทุกขั้นตอนตลอดกระบวนการ เป็นการฝึกให้คนในชุมชนยังได้เรียนรู้วิธีการในการแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง และผลของการวิจัย ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ประกอบการวางแผนดำเนินโครงการพัฒนาชุมชนของตนได้ตรงตามความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง และความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้แล้วยังฝังแน่นอยู่ในพื้นที่ชุมชนเหล่านั้นอย่างยั่งยืน

การออกแบบการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วม โดยเริ่มจากการสำรวจหาพื้นที่ชุมชนที่มีความพร้อมที่จะร่วมงานวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมของตนเองในพื้นที่สามจุดของลำน้ำเลย ที่ไหลผ่านอำเภอสีอำเภอในจังหวัดเลย คือ ดันแม่น้ำเลย กลางแม่น้ำเลยและปลายแม่น้ำเลย โดยในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ ใช้การเก็บข้อมูล 2 วิธีหลักคือ 1. การวิจัยเชิงปริมาณเป็นการเก็บข้อมูลเบื้องต้น เป็นการสำรวจโดยใช้แบบสัมภาษณ์และ 2. การวิจัยเชิงคุณภาพได้แก่การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมระหว่างผู้วิจัยและคนในชุมชน มีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย

ในการศึกษาเชิงปริมาณนั้น เลือกกลุ่มตัวอย่างแบบตามสะดวก โดยพื้นที่ตำบลเชียงคาน นั้น มีกลุ่มประชากรจำนวน 1,000 คนและผู้วิจัยกำหนดจำนวนกลุ่มตัวอย่าง 300 คน ส่วนพื้นที่ตำบลผาบึงนั้น กลุ่มประชากรจำนวน 3,000 คน กำหนดจำนวนกลุ่มตัวอย่าง 1,000 คน การที่ผู้วิจัยเลือกกลุ่มตัวอย่างจำนวนต่างกันนี้ส่วนเกิดจากการเสนอแนะและการอาสาเก็บข้อมูลของคนในชุมชนที่ต้องการข้อมูลที่ชัดเจนและมีความละเอียด ซึ่งเป็นการช่วยออกแบบการทำงานอย่างมีส่วนร่วม

ส่วนการได้มาซึ่งกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจงเฉพาะเกษตรกรที่อยู่ในคุ้มวัด โพนชัย ต.เชียงคาน อ.เชียงคาน และ ต.ผาบึง อ.วังสะพุง จ.เลย แล้วชวนเข้าร่วมกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ซึ่งการคัดเลือก

Key informant ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้กระบวนการคัดกรองตามธรรมชาติ หมายความว่า เมื่อแรกเริ่มนั้นชวนผู้เข้าร่วมทุกคนที่อยากมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาชุมชน แต่เมื่อเวลาผ่านไป กลุ่มคนเหล่านั้นก็ค่อยๆ เหลือน้อยลงจนเหลือเฉพาะกลุ่มคนที่มุ่งมั่นและทุ่มเทใจให้การทำงานวิจัยจริงๆ สุดท้ายมี Key informant ในทั้งสองชุมชนคือวัดโพชนชัย และตำบลผาบึง รวมกันเหลือประมาณ 80 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้นผู้วิจัยใช้เครื่องมือผสมผสานกันหลายอย่าง ซึ่งมีทั้งเครื่องมือเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ส่วนวิธีการเก็บข้อมูลนั้นผู้วิจัยเลือกใช้วิธีที่เหมาะสมและสอดคล้องกับกระบวนการวิจัยมากที่สุด เพื่อให้ได้ข้อมูลตามเป้าหมายที่ต้องการ เช่น ในการวิเคราะห์บริบทชุมชน และสภาพปัญหา ตลอดจนปริมาณการใช้สารเคมี มีการใช้เครื่องมือเชิงปริมาณโดยให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูลด้วยตนเอง และใช้วิธีการตรวจสอบเพื่อหาสารตกค้างในร่างกาย และใช้เครื่องมือเชิงคุณภาพ เช่น การเรียนรู้และวิเคราะห์ชุมชนตนเอง โดยการสร้างแผนที่ชุมชน หลังจากได้ผลการสำรวจและคืนข้อมูลสรุปวิเคราะห์ชุมชนในเบื้องต้นให้แก่ชุมชนแล้ว จึงเป็นการใช้เครื่องมือเชิงคุณภาพในระดับการปฏิบัติกรอย่างมีส่วนร่วมเพิ่มขึ้นอีกหลายๆ วิธีการ เช่น การร่วมประชุมระดมความคิดเห็นเพื่อออกแบบและกำหนดแนวทางการทำวิจัยขั้นต่อไป การจัดประชุมอย่างมีส่วนร่วมในการวางแผนยุทธศาสตร์ จัดประชุมอย่างมีส่วนร่วมในการทำแผนแม่บทชุมชน การร่วมกันสร้างสรรค์กิจกรรมต่างๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย การร่วมกันลงมือปฏิบัติ การสร้างสื่อต่างๆ ขึ้นมาใช้เพื่อการสื่อสารในชุมชน การร่วมกันทำงานเพื่อให้ยกระดับชุมชนขึ้นเป็นชุมชนต้นแบบ (Best Practice) โดยตลอดระยะเวลาที่ทำวิจัย ผู้วิจัยใช้วิธีเก็บข้อมูลแบบสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ

หลังจากการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์แล้ว ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถามโดยใช้สถิติเชิงพรรณนา คือ การวิเคราะห์ค่าสถิติพื้นฐาน ได้แก่ การแจกแจงจำนวนและค่าร้อยละเพื่อให้ทราบคุณลักษณะของกลุ่มตัวอย่าง

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

ในการวิจัยเชิงคุณภาพผู้วิจัยใช้เทคนิคการวิเคราะห์ ตัวกระบวนการและวิเคราะห์ ผู้ที่เข้าร่วมการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมคือร่วมเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทำงานเพื่อหาทางฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีการเกษตรของคนในชุมชน โดยคอยสังเกตการณ์

การเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมของกลุ่มตัวอย่างในระดับต่างๆ และในรูปแบบต่างๆ ผู้วิจัยใช้การสังเกตการณ์ทั้งแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม พร้อมกันนั้นผู้วิจัยก็เก็บข้อมูลจากการดำเนินงานวิจัยร่วมกันกับคนในชุมชน ซึ่งจะช่วยให้เห็นพัฒนาการของวงจรการทำ PAOR คือ วางแผน (Plan) ขึ้นกระทำ (Act) ขึ้นการสังเกต (Observe) และขึ้นสะท้อนผล (Reflect) ที่ปรากฏในเวทีการประชุมและการสนทนากลุ่ม ตลอดจนการปฏิบัติ การตามกิจกรรมในขั้นต่างๆ แล้วนำมาเขียนผลการศึกษาเชิงพรรณนาให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัยและกรอบแนวคิดการวิจัยที่ได้ตั้งเอาไว้

ผลการวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง “การสร้างสรรคการสื่อสารในชุมชนเพื่อค่านิยมยุทธศาสตร์ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรในจังหวัดเลย” ผู้วิจัยขออธิบายเพื่อความชัดเจนว่าเหตุที่ผู้วิจัยได้ออกแบบการทำงานวิจัยไว้โดยใช้แนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นลำดับขั้นตอนต่างๆ นั้นก็เพื่อให้กระบวนการเหล่านี้ค่อยๆ ปรับกระบวนการทัศนของคนในชุมชน และทำให้คนในชุมชนค่อยๆ ใช้กระบวนการเรียนรู้หาต้นเหตุปัญหาวิเคราะห์ปัญหาได้ แล้วจึงหาหนทางแก้ปัญหาไปเป็นวงรอบและค่อยๆ ขันเกลียวให้การปฏิบัติเข้มงวดขึ้น จนทำให้เกิดการพัฒนาไปที่ละขั้นๆ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมดังกล่าวสามารถสรุปผลการวิจัย ตามวัตถุประสงค์ได้เป็นตอนต่างๆ ดังนี้

ตอนที่ 1 การศึกษาบริบทชุมชนเพื่อหารูปแบบการสื่อสารในชุมชนที่เป็นชุมชนเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพในจังหวัดเลยที่สามารถนำมาเพื่อธรรงค์การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตร

1.1 การเข้าสำรวจพื้นที่ชุมชน เพื่อเลือกพื้นที่ที่จะดำเนินการวิจัยในระยะแรก

ผู้วิจัยได้ลงสำรวจพื้นที่หลายแห่ง เพื่อเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมและมีความพร้อมที่จะเข้าร่วมงานวิจัย โดยกำหนดขอบเขตพื้นที่เพื่อการศึกษาออกเป็นออกเป็นสามกลุ่มพื้นที่คือ ดันแม่น้ำเลย กลางแม่น้ำเลย และปลายแม่น้ำเลย

สำหรับพื้นที่ต้นน้ำของน้ำเลย อำเภอภูหลวง ผู้วิจัยพบว่ามิเคือข่ายผู้ที่เคยทำงานวิจัยในชุมชน โดยคนในชุมชนที่บ้านศรีเจริญ ตำบลเลยวังไสย์ อำเภอภูหลวง ได้เคยเข้าร่วมโครงการวิจัยกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)แต่ปรากฏว่าคนในชุมชนไม่พบประเด็นปัญหาเรื่องการใช้สารเคมีการเกษตรอย่างรุนแรง และไม่ให้ความสำคัญว่า

เป็นประเด็นปัญหาหลักของชุมชนบ้านศรีเจริญ ตำบลเลขวัง ไสย์แต่อย่างใด ดังนั้น ทีมวิจัยของบ้านศรีเจริญ ตำบลเลขวัง ไสย์ อำเภอกุหลาบ จึงไม่มีความสนใจที่จะร่วมกระบวนการวิจัยเรื่องดังกล่าว ส่วนหมู่บ้านอื่นๆ อีก 2 หมู่บ้าน มีทั้งหมู่บ้านที่ผู้นำชุมชนปฏิเสธการเข้าร่วมการวิจัยและมีทั้งหมู่บ้านที่ผู้นำชุมชนรับปากแต่หลบหน้าไม่มาตามการนัดประชุมด้วยเหตุเหล่านี้ผู้วิจัยจึงไม่ได้ดำเนินการวิจัยที่ต้นน้ำเลย

ต่อมาเป็นที่ที่กลางน้ำ เป็นชุมชนที่ผู้วิจัยเคยทำงานวิจัยร่วมกันจึงทำให้สามารถเชิญชวนได้ง่ายมีทั้งหมด 6 หมู่บ้าน ใน ต.ผาบึง อ.วังสะพุง

จากนั้นผู้วิจัยจึงไปสำรวจเพื่อเตรียมพื้นที่ดำเนินกิจกรรมวิจัยที่พื้นที่ปลายน้ำ ก็ปรากฏว่าพบลักษณะชุมชนที่คล้ายคลึงกันกับต้นน้ำเป็นส่วนใหญ่คือ ในบรรดาชุมชนที่ผู้วิจัยได้เข้าไปทบทวนและเชิญชวนเข้าร่วมการวิจัยจำนวน 8 หมู่บ้าน มีหมู่บ้านที่ผู้นำชุมชนสนใจแต่ลูกบ้านไม่พร้อม 2 ชุมชน มีผู้นำปฏิเสธตั้งแต่แรก 3 ชุมชน และชุมชนที่มีได้พบผู้นำ มีการนัดหมายแต่เมื่อถึงวันกลับไม่มาประชุมตามนัดและติดต่อไม่ได้อีก 2 หมู่บ้าน และมีผู้นำชุมชนที่พร้อมอยู่เพียง 1 หมู่บ้าน คือชุมชนวัดโพธิ์ชัย ต.เชียงคาน อ.เชียงคาน

1.2 กระบวนการดำเนินวิจัยชุมชนอย่างมีส่วนร่วม การศึกษาสภาพปัญหาของพื้นที่ที่มีความตื่นตัวและมีความพร้อมและต้องการเข้าร่วมโครงการวิจัย

ผู้วิจัยเริ่มต้นจากพื้นที่ปลายน้ำก่อน เนื่องจากเป็นพื้นที่ใหม่และเห็นว่าจะต้องใช้เวลานานเพื่อทำความเข้าใจ และสร้างความคุ้นเคยในการทำงานวิจัยอย่างมีส่วนร่วม โดยเริ่มต้นที่ บ้านโพธิ์ชัย ต.เชียงคาน อ.เชียงคาน เริ่มจากผู้วิจัยกระตุ้นให้คนในชุมชนเกิดความสนใจกระบวนการทำงานแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมโดยการพาไปเรียนรู้จากชุมชนอื่น เพื่อเป็นการเริ่มต้นปูทางความคิด ก่อนจะเริ่มดำเนินการวิจัย เช่น พาคนในชุมชนวัดโพธิ์ชัย อ.เชียงคาน ได้ไปศึกษาดูงานวิถีชีวิตของคนในตำบลผาบึง อ.วังสะพุง เพื่อคู่วิธีการศึกษาสภาพปัญหาชุมชน เมื่อกลับมาแล้วสามารถสร้างกิจกรรมให้คนในชุมชนได้ช่วยกันทำกิจกรรมเพื่อศึกษาข้อมูลของตนเอง เช่น

1. การวาดแผนที่ชุมชน เพื่อศึกษาสภาพแวดล้อมในชุมชนของตนเอง
2. การเก็บข้อมูลการใช้สารเคมีการเกษตรในชุมชน โดยใช้แบบสอบถาม
3. การตรวจเลือดเพื่อหาสารเคมีตกค้างในร่างกายและกินข้อมูลผลการตรวจเลือด
4. การระดมความคิด เพื่อวิเคราะห์สภาพของชุมชนในปัจจุบัน

เมื่อเก็บข้อมูลครบตามกระบวนการนี้แล้วจึงเป็นการคืนข้อมูลให้ชุมชนเพื่อทำให้ชาวบ้านได้เข้าใจบริบทของชุมชนและทำให้เห็นสภาพความจริงของชุมชนที่ไม่เคยมีผู้ใดให้ข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อมที่ละเอียดชัดเจนและเป็นปัจจุบันเช่นนี้มาก่อน

1.3 กระบวนการดำเนินวิจัยชุมชนอย่างมีส่วนร่วมการร่วมกันตั้งวิสัยทัศน์ของชุมชน

หลังจากได้ข้อมูลจากการวิเคราะห์สภาพปัจจุบันของชุมชนวัดโพชนชัยแล้ว ผู้วิจัยได้ให้คนในชุมชนร่วมกันเขียนแผนที่ความคิดว่า ภายในปี พ.ศ. 2562 คนในชุมชนอยากมีและอยากเป็น อะไรบ้าง เพื่อนำไปสู่การกำหนดวิสัยทัศน์ของชุมชน ในที่สุดคนในชุมชนจึงร่วมกันสรุปได้วิสัยทัศน์ว่า “ปี พ.ศ. 2562 ชุมชนวัดโพชนชัย มีคนในชุมชนเข้มแข็ง สุขภาวะดี ตลาดชุมชนวิถีคนเชียงคาน สืบสานวัฒนธรรม”

1.4 การแปลงวิสัยทัศน์ให้เป็นโครงการเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ ตามประเด็นยุทธศาสตร์

คนในชุมชนวัดโพชนชัยได้ร่วมกันทำงานตามภารกิจที่จะต้องนำวิสัยทัศน์ไปสู่การปฏิบัติ แต่พบว่าชุมชนมีปัญหาเรื่อง ผู้นำของชุมชนวัดโพชนชัยมีความอ่อนแอมาก เนื่องจากผู้นำตามตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านนั้น ไม่ได้ให้ความสำคัญและไม่เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานเพื่อการพัฒนาชุมชนของตนเองเลย ดังนั้น กิจกรรมที่เป็นความท้าทายของชุมชนวัดโพชนชัย คือการหาทางทำให้กลุ่มผู้นำชุมชนเหล่านี้มีความเข้มแข็ง โดยปราศจากการนำของผู้นำตามตำแหน่งที่เป็นทางการ(ผู้ใหญ่บ้าน)

วิสัยทัศน์ที่คนในชุมชนช่วยกันคิดจึงได้รับการนำไปแปลงเป็นโครงการตามประเด็นยุทธศาสตร์โดยแบ่งกลุ่มงานตามประเด็นยุทธศาสตร์หลัก 4 อย่างคือ

1. กลุ่มคนในชุมชนเข้มแข็ง
2. กลุ่มสุขภาวะที่ดี
3. กลุ่มตลาดชุมชนวิถีคนเชียงคาน
4. กลุ่มสืบสานประเพณีวัฒนธรรม

ขั้นตอนนี้ เริ่มจากการระดมปัญหาว่า ในประเด็นยุทธศาสตร์ตามวิสัยทัศน์นั้น มีปัญหาอะไรบ้าง จากนั้นจึงเป็นการช่วยกันคิดหาวิธีการและ แนวทางที่เหมาะสมและเป็นไปได้ที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วจึงนำมาตั้งเป็น โครงการเพื่อที่จะได้ช่วยกันคิดรายละเอียดงานต่อไปว่า โครงการนั้น มีหัวข้อที่ต้องช่วยกันคิดคือ จะทำอะไร อย่างไร (กิจกรรม วิธีการที่จะทำ) ที่ไหน เมื่อไร โดยใครเป็นผู้รับผิดชอบ

การดำเนินการเช่นนี้กับกลุ่มแต่ละกลุ่ม ซึ่งมีทั้งหมดมีจำนวน 4 กลุ่ม เป็นการทำงานแบบ “การแยกกันคิด แล้วร่วมกันทำ” โดยค่อยๆก้าวเดินไปที่ละขั้น ทีละช่วง โดยเริ่มจากการศึกษาปัญหาเพื่อหาแนวทางการแก้ปัญหาด้วยวิธีการและด้วยแนวคิดของคนในชุมชนเอง ซึ่งเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับโครงการที่เกิดขึ้นในชุมชน เมื่อได้รู้จักตัวปัญหาและสาเหตุแห่งปัญหา พร้อมกับตั้งเป็นประเด็นตามที่แต่ละกลุ่มได้เสนอแล้ว จึงเป็นการวิเคราะห์หาแนวทางแก้ไขว่า หากจะแก้ปัญหาเหล่านั้น จะต้องทำอย่างไร จึงกลายเป็นที่มาของการ

ตั้งชื่อโครงการเพื่อนำไปสู่การตั้งชื่อโครงการต่างๆ ในกลุ่มแต่ละกลุ่ม หลังจากมีโครงการต่างๆ เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ในลำดับต่อไปจึงเป็นการคิดหารายละเอียดของการทำงาน เพื่อให้บรรลุแนวทางการแก้ปัญหาต่างๆ ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยกลุ่มโครงการชุดแรก เป็นโครงการที่เกิดขึ้นจากการแบ่งกันคิดเพื่อร่วมกันทำ

1.5 การทำแผนยุทธศาสตร์ฉบับสมบูรณ์

เมื่อองค์ประกอบต่างๆ ด้านต่างๆ ในการทำงานได้สะสมมาจนครบถ้วนแล้ว จึงเป็นการร่วมกันทำแผนยุทธศาสตร์ฉบับสมบูรณ์ของชุมชนวัดโพธิ์ชัย เพื่อเอาไว้ใช้เป็นคู่มือที่แสดงรายละเอียดทั้งเป้าหมาย ระยะเวลาทำงาน ผู้ที่เกี่ยวข้อง พื้นที่ทำงานให้ เห็นว่าคนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติการออกแบบ วางแผนการทำงาน สามารถใช้เป็นตัวอย่างการทำแผนยุทธศาสตร์อย่างมีส่วนร่วมในระดับชุมชน

1.6 แนวทางและการสื่อสารเพื่อนำไปสู่การเขียนโครงการที่แปลงจากวิสัยทัศน์

หลังจากที่ผู้วิจัยได้ให้คนรับผิดชอบโครงการได้ลองมาเสนอแนวความคิดและอธิบายรายละเอียดการทํากิจกรรมแล้ว ในกระบวนการเขียนโครงการ เป็นการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้ร่วมกันเรียนรู้เพื่อคิดโครงการที่มีแบบอย่างเดียวกันเพื่อทำความเข้าใจตรงกันโครงการเหล่านี้จะนำไปสู่การปฏิบัติ โดยให้ผู้รับผิดชอบแต่ละโครงการได้ลองเสนอโครงการที่ทุกคนเป็นผู้คิดขึ้นและช่วยกันแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ตลอดจนให้ข้อเสนอแนะซึ่งกันและกันเพื่อให้โครงการมีความสมบูรณ์ที่สุด เช่นเริ่มจากการให้ผู้นำชุมชนมีความเข้มแข็งก่อนอย่างอื่น โดยการสร้างกิจกรรมการอบรมผู้นำชุมชนเพื่อเป็น “ผู้นำตามธรรมชาติ” เนื่องจากผู้นำที่เป็นทางการไม่เข้ามาร่วมแต่แรกแล้ว อันจะเป็นหนทางแก้ไขจุดอ่อนที่จะทำให้ชุมชนวัดโพธิ์ชัยมีความเข้มแข็ง เมื่อได้ผู้นำตามธรรมชาติที่ได้มาจากการคัดเลือก “ผู้นำประจำซอย” ซึ่งเกิดจากการสำรวจหาคนที่มีความจิตอาสา จึงนำไปสู่การทำงานในโครงการต่อไปเริ่มจากแนวทางการสื่อสารเพื่อติดตามการวางแผนพื้นที่ฟูตลาดชุมชน

การวางแผนพื้นที่ฟูตลาดชุมชนนี้เป็นการออกแบบกิจกรรมของชุมชนเพื่อให้เป็นจุดศูนย์กลางของโครงการทุกอย่างได้นำมาจัดตั้งขึ้นรวมกันในบริเวณตลาดชุมชนวัดโพธิ์ชัย เช่น การทำงานหัตถกรรม การชุมนุมกันของโครงการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อเป็นการชวนผู้สนใจให้มาชุมชนกันในบริเวณพื้นที่ของตลาดชุมชน โดยตั้งใจว่ากิจกรรมต่างๆ จะทำให้ตลาดกลับมามีชีวิตและคึกคักขึ้นมาอีกครั้ง เนื่องจากโครงการพัฒนาตลาดชุมชนนั้นมีความสัมพันธ์กับโครงการอื่นๆ อีกมาก เช่น ครอบครัวยุทธพลอดสารพิชัย การส่งเสริมการปลูกผักปลอดสารพิษ การให้ความรู้เรื่องการทำอาหารปลอดภัย ที่สำคัญ

คือ จากการออกแบบไว้กิจกรรมการฟื้นฟูตลาดจะกลายเป็นเป็นรากฐานการฟื้นฟู
สิ่งแวดล้อมในพื้นที่วัดโพชนชัยได้ต่อไปในอนาคต

1.7 การเริ่มวางแผนสร้างแผนแม่บทชุมชน

เนื่องจากกระบวนการที่ผ่านมายังไม่มีลักษณะการเป็นตัวแทนที่ครอบคลุมคน
ทั้งชุมชน และชุมชนวัดโพชนชัยมีกระบวนการเรียนรู้แต่ยังไม่มีการบวนการที่จะดำเนินการ
อย่างต่อเนื่องจนนำไปสู่การวางแผนสร้างแผนแม่บทชุมชน ตามศักยภาพชุมชน โดย
ตรวจสอบกับแผนงานที่วางไว้ พบว่ามีโครงการด้านคนในชุมชนเข้มแข็ง 11 โครงการ
โครงการตลาดมี 17 โครงการ โครงการทางวัฒนธรรมมี 13 โครงการ โครงการทางสุข
ภาวะมี 11 โครงการ เมื่อพิจารณาดูโครงการที่เกี่ยวกับหมวดหมู่สืบสานวัฒนธรรมเชียงคาน
นั้นพบว่าพื้นฐานของทุกเรื่อง ที่จะต่อยอดไปทำอะไรอื่น ๆ อีกได้มากมาย เช่น โรงเรียน
วิถีประมงเชียงคานอันเป็นเอกลักษณ์ของเชียงคาน

1.8 การพิจารณาเรียงลำดับโครงการของแผนแม่บท

หลังจากกระบวนการระดมสมองช่วยกันคิดโครงการแล้วเป็นการเรียงลำดับโครงการ
ในแต่ละหมวดหมู่พันธกิจตามวิสัยทัศน์เพื่อพิจารณาว่า โครงการใดสำคัญที่สุด โดยเรียง
มาตามลำดับจากโครงการที่คนในชุมชนคิดว่าเร่งด่วนที่สุด เริ่มจากกระบวนการวางแผน
ชัดเจนโครงการ โดยใช้การสื่อสารในชุมชนรูปแบบต่างๆ เข้ามาช่วยจนนำไปสู่การจัดการ
พัฒนาชุมชนด้วยแผนแม่บท เพื่อให้เป็นเครื่องมือกำกับติดตาม ให้ชุมชนนั้นเดิน ไปสู่วิสัยทัศน์
หรือบรรลुวิสัยทัศน์ เมื่อการพัฒนาชุมชนแบบมีแผนกำกับไว้เช่นนี้ แสดงว่ามีการทำงาน
อย่างเป็นระบบ จากกระบวนการที่ชุมชนเริ่มเป็นระบบ แสดงว่าคนในชุมชนมีเป้าหมาย
ที่ชัดเจนเมื่อตรวจสอบเพื่อยืนยันแล้วก็พบว่าเป้าของวิสัยทัศน์ที่จะเดินทางไป ก็คือ
สิ่งที่คนในชุมชนได้ตกลงกันไว้ ดังนั้น เมื่อคนในชุมชนรู้จักเป้าหมาย จึงเป็นกระบวนการ
มีส่วนร่วมในการคิดหาวิธีการต่อว่า ทำอย่างไรจึงจะให้แผนที่มืออยู่ในมือตอนนี้สามารถ
นำออกมาใช้งานประสบความสำเร็จ

1.9 การสร้างเครื่องมือแผนปฏิบัติการประจำปี

สิ่งที่ชาวชุมชนวัดโพชนชัยต้องมาคิดต่อคือ ต้องหาเครื่องมือควบคุมให้แผน
ที่มีนำไปสู่การปฏิบัติ ในที่นี้เครื่องมือที่ง่ายที่สุดในการตรวจสอบการทำงานตามแผน คือ
การทำแผนปฏิบัติการประจำปีหรือการทำปฏิทินแกนต์ชาร์ท (Gantt's Chart) เพื่อที่จะได้
เห็นโครงการทั้งหมดในรอบปี เป็นการสรุปแผนงานทั้งหมดในปฏิทินแผ่นเดียวให้เห็นว่า
โครงการนี้ในเดือนนี้มีกี่โครงการ มีอะไรบ้าง ใครเป็นผู้รับผิดชอบหากชุมชนสามารถใช้
เครื่องมือนี้เป็นตัวช่วย ก็จะสามารถสื่อสารกัน ในชุมชนเพื่อร่วมกันทำกิจกรรมตามแผน

ให้บรรลิวิสัยทัศน์ได้ แกนที่ซาร์ทจึงเป็นเครื่องมือการสื่อสารในระดับชุมชนอีกอย่างหนึ่งที่ใช้ดึงคนในชุมชนให้เข้าทำความเข้าใจร่วมกัน ในการตรวจสอบแผนการทำงานทั้งหมดได้อย่างสะดวก ง่ายดาย

หลังจากการพิจารณาหาสาเหตุและอุปสรรคการทำงานตามชุดโครงการทั้งหมดแล้ว ยังมีการร่วมระดมความคิดที่จะหาแนวทางเพื่อเป็นกลไกเป็นมาตรการ ที่จะทำให้โครงการดำเนินไปได้จนประสบความสำเร็จได้ 17 แนวทาง เพื่อนำมาควบคุม ให้คนในชุมชนมีความเสียสละและร่วมมือกันกันทำงานอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ

ตอนที่ 2 การศึกษาทางการสร้างสรรค์และพัฒนารูปแบบการสื่อสารในชุมชน สามารถดำเนินยุทธศาสตร์การสื่อสารเพื่อฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรใน จ.เลย

เป็นที่น่าเสียดายว่า ขณะที่โครงการของชุมชนวัด โพนชัยกำลังดำเนินไปได้ด้วยดีนั้น ปรากฏว่ามีเหตุอันไม่คาดฝันเกิดขึ้นคือ ผู้นำตามธรรมชาติคนสำคัญที่เป็นแกนหลักของกระบวนการวิจัยคือ หลงสมเพศ ได้มีอาการล้มป่วยติดเชื้ที่โคนลิ้น ถึงขั้นร้ายแรงว่าแพทย์ให้เลือกว่าจะต้องตัดลิ้น หรือไม่ก็อาจจะเสียชีวิต ทำให้หลงสมเพศต้องกลับมาพักฟื้นและไม่สามารถนำปากกลุ่มคนที่มีอยู่ทำงานต่อไปได้จากสาเหตุหลักที่ชุมชนวัด โพนชัยเป็นชุมชนที่อ่อนแออยู่ก่อนแล้วเมื่อขาดผู้นำตามธรรมชาติที่เป็นแกนหลักคอยประสานงาน และเป็นผู้นำการทำงานตามโครงการ จึงส่งผลให้การทำงานวิจัยในชุมชนครั้งนี้ไม่สามารถนัดประชุมได้ และไม่สามารถติดตามการทำงานได้ กระบวนการวิจัยในพื้นที่ปลายน้ำทั้งหมดต้องยุติลงกลางคัน คนในชุมชนแตกกระสานซ่านเซ็นและผู้วิจัยจึงเปลี่ยนแปลงการทำงาน ย้อนกลับไปที่พื้นที่การวิจัยช่วงกลางน้ำเลย คือ ต.ผาบึง อ.วังสะพุง จ.เลย

2.1 การทบทวนและสรุปบทเรียนจากงานวิจัยเรื่องที่แล้ว ในตำบลผาบึง

จากการนำรายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2561 ที่คนใน ต.ผาบึงมีส่วนร่วมช่วยกันทำคือเรื่อง “การพัฒนา รูปแบบการสื่อสารแบบชุมชนต่อชุมชนเพื่อนำไปสู่การลด ละ เลิก การใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรในเขตจังหวัดเลย” ทำให้เห็นผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมแม่น้ำเลยอย่างมากมาย (Wannuudom, P., 2018) ผู้วิจัยได้นำมาสรุปให้อยู่ในรูปแบบวิดิทัศน์ เพื่อให้ผู้เข้าร่วมประชุมทั้งหมดในตำบลผาบึง ได้ชม ข้อมูลที่ได้มีการทบทวนไปทั้งหมดคือ การหาทางฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีทั้งสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม เนื่องจากบริบทข้อมูลของผาบึง มีการเชื่อมโยงกับตัวแปรด้านสิ่งแวดล้อมหลากหลายมากขึ้น เพราะมีสิ่งต่างๆ เกิดขึ้นมากมายรอบๆ พื้นที่

ทางกายภาพ เช่น การเกิดโรงงานน้ำตาลขึ้นในพื้นที่ อ.วังสะพุง จำนวน 2 โรงงาน ทำให้เกิด
ร้านค้าปุ๋ย ยา ผลิตภัณฑ์เคมีเกษตรตามมาจำนวนมากจนทำให้คนในชุมชนต้องร่วมกันมา
หาแนวทางป้องกันแก้ไขปัญหาดังกล่าวซึ่งกำลังจะเกิดอีกครั้งหนึ่ง

2.2 การทบทวนสถานการณ์จากงานวิจัยครั้งก่อน

จากการประชุมตัวแทนชาว ต.ผาบึง ผู้วิจัยได้ทำความถึงโครงการที่ ต.ผาบึง
ได้ทำเมื่อ 2-3 ปีที่ผ่านมาว่า พบว่าโครงการที่เคยทำมาหลายโครงการในงานวิจัยครั้งก่อน
ไม่ได้ดำเนินอย่างต่อเนื่องอีกแล้ว เนื่องจากขาดคนรับผิดชอบและไม่มีคนทำงานต่อเนื่อง
โดยเกษตรกรให้ข้อมูลว่าต่างคนต่างก็มีภาระครอบครัว ต้องไปทำมาหากิน จึงไม่มีเวลา
สานต่อให้โครงการอยู่อย่างยั่งยืน

อย่างไรก็ตาม เมื่อคนในชุมชนช่วยกันย้อนกลับไปดูโครงการที่เกี่ยวกับ
ลด ละ เลิก สารเคมี จากงานวิจัยครั้งที่แล้วเพื่อพิจารณาเลือกโครงการที่คนในชุมชน
เคยทำแล้วและคนในชุมชนเห็นว่า ยังสามารถนำมาฟื้นฟูเพื่อนำมาต่อยอดทำใหม่ต่อไปได้
ในงานวิจัยครั้งนี้ทำให้ได้ข้อสรุปว่าจากโครงการที่เคยทำจากทั้งหมด 29 โครงการ ยังมี
โครงการที่จะทำได้เอง ซึ่งยังคงเหลือร่องรอยปรากฏอยู่ 7 โครงการ

ทั้งนี้ โจทย์ข้อใหญ่ คือ จะทำอย่างไรจึงจะสร้างวิธีการสื่อสารขึ้นมาในชุมชน
เพื่อให้คนในชุมชนได้สื่อสารกัน ทำให้คนในชุมชนเข้าใจเรื่องเดียวกัน เพื่อนำไปสู่
การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับการเกษตรในที่นี้คือดินและแหล่งน้ำซึ่งมันเชื่อมโทรม
มาจากกระบวนการทำการเกษตร เพราะได้รับผลพวงได้รับพิษจากสารเคมี ให้สภาพแวดล้อม
เหล่านี้ได้ฟื้นกลับคืนมา ดังนั้น วิธีการแรกคือ การศึกษาทบทวน พัฒนาการของบริบท
ชุมชนอีกครั้งโดยการเก็บข้อมูลการใช้สารเคมีในพื้นที่ เพื่อนำมาวางแผนการทำงาน

2.3 รายงานผลการเก็บข้อมูลการใช้สารเคมีจากทั้ง 6 หมู่บ้านในตำบลผาบึง

จากแบบสอบถามที่เจ้าหน้าที่ อสม.นำไปแจกเพื่อเก็บข้อมูลเรื่องการ ใช้สารเคมี
จำนวน 1,400 ชุด ได้กลับคืน จำนวน 715 ชุด ทำให้ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการเก็บข้อมูล
จากการวิจัยเพื่อนำไปคืนข้อมูลเรื่องการ ใช้สารเคมีให้ชุมชนตำบลผาบึง ซึ่งถือเป็นข้อมูล
ด้านการ ใช้สารเคมีระดับตำบลที่ทันสมัยที่สุด เพราะเป็นการเก็บข้อมูลแบบบูรณาการคือตั้งใจ
เก็บทุกหลังคาเรือนทั้ง 6 หมู่บ้าน ในตำบลผาบึง โดยผู้วิจัยต้องการใช้ข้อมูลนี้ทำให้คนใน
ชุมชนผาบึง เกิดการตื่นตัว และใส่ใจเรื่องของชุมชนตัวเอง

2.4 การคัดเลือกโครงการจากชุดการวิจัยในครั้งนี้

เนื่องจากมีข้อจำกัดเรื่องเวลาในการทำงานกับชุมชน ผู้วิจัยจึงขอให้คนใน
ชุมชนผาบึง ช่วยกันเลือก โครงการที่เด่นๆและสำคัญ ที่คิดว่ายังช่วยกันทำได้ พบว่ามีจำนวน

ประมาณ 15 โครงการ จากโครงการทั้งหมด 10 โครงการนั้น ผู้วิจัยได้ลองให้ผู้เข้าร่วมประชุมแบ่งกลุ่มออกเป็นกลุ่มละ 5 คนเพื่อที่จะใช้โครงการที่แต่ละกลุ่มรวมตัวกันขึ้นมา นั้น ช่วยกันเขียนแนวทางการทำโครงการ จนกลายเป็นการสร้างสรรค์ชุดโครงการที่มีผลต่อการสื่อสารเพื่อฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมคือ

2.4.1 โครงการทำเว็บไซต์ของชุมชน เพื่อสร้างการสื่อสารในชุมชน

เว็บไซต์ของชุมชนตำบลผาบิ้ง ถือเป็นสื่ออีกรูปแบบหนึ่งที่คนในชุมชนคาดหวังว่าจะเป็นสื่อกลางของชุมชนที่สามารถเป็นตัวเชื่อมโยง โครงการต่างๆ เข้าด้วยกัน และช่วยเป็นสื่อกลางในชุมชน ได้อย่างง่ายดาย โดยคนในชุมชนต่างตั้งใจจะให้ใช้เว็บไซต์ของชุมชนตำบลผาบิ้ง เป็นสื่อที่ใช้ปลูกเร้าความรู้สึกเรื่องความตระหนักถึงความสำคัญของสภาพแวดล้อม ทำให้เห็นข้อมูลที่แสดงพิษภัยของสารเคมี สามารถรายงานความเคลื่อนไหว เนื่องจากเป็นศูนย์กลางข้อมูลความคืบหน้าของโครงการทุกๆ โครงการ อย่างไรก็ตาม ในท้ายที่สุดแล้ว เมื่อดำเนินงานไปได้ระยะหนึ่ง เว็บไซต์ของชุมชนก็ไม่สามารถดำเนินต่อไปได้เนื่องจากเหตุผลสองประการคือ คนที่บริหารจัดการเว็บไซต์ได้ยังมีน้อย อีกทั้งคนที่รับผิดชอบไม่สามารถทำงานต่อเนื่อง จึงทำให้โครงการนี้หยุดนิ่งไป

2.4.2 โครงการสื่อกิจกรรมการเกษตรปลอดภัยที่เข้มแข็งประกอบไปด้วยกลุ่มที่ทำเกษตร คือ

1. กลุ่มเกษตรผสมผสาน
  2. กลุ่มทำเกษตรแบบทฤษฎีใหม่
  3. กลุ่มเครือข่ายเกษตรอินทรีย์
  4. ชาวบ้านในชุมชนที่ปฏิบัติตามหลักการลดการใช้สารเคมีเป็นปกติอยู่แล้ว
- ทั้งหมดนี้คือฐานของการทำเกษตรปลอดภัย ที่จะคอยช่วยกันทำงานเพิ่มพื้นที่การเกษตรปลอดภัยให้เป็นตัวอย่างต่อไป

2.4.3 โครงการสื่อพื้นบ้าน (ดนตรีและการแสดง)

กลุ่มสื่อพื้นบ้าน ด้านการใช้สารเคมี มีการรวมกลุ่มฝึกซ้อมโดยแบ่งหน้าที่ในการมีการแบ่งฝ่ายเป็นฝ่ายต่างๆ เช่น ฝ่ายผู้แสดงและฝ่ายนักดนตรีมีการรวมตัวกันซ้อมทุกวันอาทิตย์เพื่อรองรับงานแสดงสมโภชงานบุญกฐินของแต่ละชุมชน การประชุมกลุ่มเกษตรปลอดภัย มีการทำกิจกรรม โดยมีตัวแทนเกษตรกรผู้สนใจการทำเกษตรอินทรีย์จากหมู่บ้านต่างๆ ใน ต.ผาบิ้ง มาพูดคุยกันถึงแนวทางการทำให้พืชผักที่ตนเองปลูกเป็นพืชที่มีความปลอดภัย เพื่อนำไปสู่การรวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มเกษตรอินทรีย์ผาบิ้ง

ตอนที่ 3 การศึกษาหาแนวทางการสร้างสรรค์และพัฒนา รูปแบบการสื่อสารในชุมชน ที่เป็นยุทธศาสตร์การสื่อสารเพื่อฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตร

หลังจากดำเนินการวิจัยจนได้ผลที่ชัดเจนแล้ว ทำให้ผู้วิจัยสามารถเสนอข้อมูล ที่แสดงให้เห็นแนวทางการสร้างสรรค์และพัฒนา รูปแบบการสื่อสารในชุมชนที่เป็น ยุทธศาสตร์การสื่อสาร โดยนำมาอธิบายให้เห็นชัดเจนเป็น โมเดลที่เป็นยุทธศาสตร์ การสื่อสาร ในชุมชนใน จ.เลย 2 รูปแบบ คือ “โมเดลยุทธศาสตร์การระเบิดจากภายในกลุ่ม ที่สนใจ” และ “โมเดลยุทธศาสตร์การสื่อสารแบบเครือข่ายระดับองค์กร” ของผาบึง โดยแผนยุทธศาสตร์การระเบิดจากภายในกลุ่มที่สนใจนั้นเกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากการทดลอง ให้ผู้นำชุมชนและผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วย สมาชิกอบต. ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบตำแหน่งของทางกรเป็นผู้พาขับเคลื่อนนั้น ปรากฏว่าไม่สามารถขับเคลื่อน ได้จริง กล่าวคือเมื่อถึงเวลาทำงานแล้ว เกณฑ์นำหลักทั้งหลายที่กล่าวมา ไม่สามารถทำหน้าที่ขับเคลื่อนให้เกษตรกรหรือกลุ่มคน ของชุมชนหมุนตามไปได้

เมื่อเกณฑ์นำไม่สามารถแสดงบทบาทผู้นำได้ จึงเกิด “โมเดลยุทธศาสตร์การ ระเบิดจากภายในกลุ่มที่สนใจ” ขึ้นมาซึ่งนับว่าเป็นการค้นพบโดยบังเอิญกล่าวคือ มีชาวบ้าน ระดับหน่วยครัวเรือน เป็นผู้นำโครงการที่อยู่ในแผนไปลองผิดลองถูกด้วยความมุ่งมั่นตั้งใจ และเชื่อมั่นว่าเป็นทางแก้ไขปัญหาได้ เมื่อลองปฏิบัติดูปรากฏว่าประสบความสำเร็จและ ยกระดับตัวเองขึ้นมาเป็นผู้ส่งสารให้กับคนในชุมชนแทนผู้นำชุมชน เช่น กรณีขยายตัวบ เป็นตัวแทนของผู้นำความคิดการใช้สารฆ่าหญ้าแบบปลอดภัยไปใช้ ขยายเบ็มเป็นตัวแทน ของการทำเกษตรอินทรีย์แบบไม่ใช้สารเคมี และสมพงษ์เป็นตัวแทนของการปลูกผักแบบ ปลอดภัยพิชโดยใช้ระบบไฮโดร โพนิกส์

จากกรณีศึกษาทั้งสามกรณีนี้ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการการสื่อสารในชุมชนที่มี ปัญหาเรื่องชุมชนอ่อนแอและผู้นำชุมชนไม่เข้มแข็งนั้น ต้องใช้แบบแผนยุทธศาสตร์ การระเบิดจากภายในกลุ่มที่สนใจ คือให้หน่วยย่อยระดับบุคคลหรือกลุ่มบุคคลกลุ่มเล็กๆ เป็นฝ่ายขยายความคิดจากจุดเล็กๆ ภายในกลุ่มออกไปสู่ชุมชนระดับหมู่บ้านหรือคนกลุ่มใหญ่ โดยคนกลุ่มเล็กๆ ทำหน้าที่เสมือนฟันเฟืองที่ขยับขับเคลื่อน ในวงรอบนอกก่อน แล้วค่อย พาเกณฑ์ตามหมุนเป็นชั้นที่สอง และส่งผลไปสู่เกณฑ์ที่อยู่ชั้นที่หนึ่งหมุนตาม ลักษณะของ โมเดลยุทธศาสตร์การระเบิดจากภายในที่เกิดขึ้นคือ เมื่อหน่วยบุคคลรายย่อยทำงาน ได้ประสบความสำเร็จแล้วจะส่งผลออกจากจุดเล็กๆ หรือมีเสียงดังออกไปคนตัวเล็กๆ ไปถึง ผู้นำชุมชนหรือคนสำคัญในชุมชน เช่น ผู้อำนวยการ รพ.สต, ผู้อำนวยการ โรงเรียนในพื้นที่, กำนันและผู้ใหญ่บ้าน ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง หลังจากคนเหล่านี้มองเห็นความสำคัญของกลุ่ม

ย่อยนี้ ก็เป็นทางหนึ่งที่น่าในชุมชนจะนำวิธีปฏิบัติที่ได้ผลสำเร็จเป็นต้นแบบออกไปช่วยสื่อสารไปยังคนในชุมชนหรือนอกชุมชนได้

นอกจากนี้ การดำเนินยุทธศาสตร์ที่ไม่ประสบความสำเร็จในการสื่อสารเพื่อการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีนั้น สาเหตุส่วนหนึ่งสืบเนื่องมาจากการทำงานที่เคยใช้รูปแบบการสื่อสารแบบ Top down เพียงเปลือกนอก (คือมีการสั่งการลงมาจากผู้นำชุมชน) แต่ไม่มีผู้นำลงมือปฏิบัติจริงๆ จังๆ จากแกนนำระดับศูนย์กลาง เมื่อขาดการเชื่อมโยงการทำงานจากแกนนำไปยังแกนตามระดับหน่วยชุมชนย่อยระดับหมู่บ้าน การสื่อสารกลับจากหน่วยย่อยระดับหมู่บ้านกลับไปหาแกนนำหลักในลักษณะการสื่อสารสองทางก็ไม่เกิด

จากกรณีปัญหาการขาดการนำจากแกนนำดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยใช้ปรับเปลี่ยนวิธีการใหม่ โดยใช้วิธีกระจายกลุ่มต่างๆ ออกมาเป็นกลุ่มย่อย โดยไม่มีการยึดถือแกนนำตามตำแหน่งหรือแกนนำที่เป็นทางการตามกลุ่มที่เคยตั้งไว้อีกต่อไป หากแต่ให้แบ่งกลุ่มตามความถนัดและความสามารถ ความสนใจ เช่น กลุ่มปลูกผักไฮโดรโปนิคส์ กลุ่มพื้นที่เกษตรทำนาปลอดถัย เพื่อทำให้คนกลุ่มเล็กๆ เหล่านี้ได้สร้างสรรค์วิธีการทำงานและวิธีการสื่อสารแบบที่ตนเองถนัดและยกระดับมาเป็นกลุ่มต้นแบบที่จะเป็นตัวอย่างให้คนกลุ่มอื่นๆ ทำตามจนประสบความสำเร็จ

จากกรณีศึกษาของการเป็นกลุ่มที่มีความสนใจและมีความสามารถที่พอจะทำได้ และเมื่อแบ่งเป็นกลุ่มเล็กๆ ลงมือทำแล้ว ปรากฏว่ามีความสามารถจัดการได้เร็วกว่าประสบความสำเร็จได้มากกว่าเนื่องจากไม่ต้องรอใคร หากพร้อมก็ทำได้เลย จึงกลายเป็นแนวทางให้ค้นพบ “ยุทธศาสตร์การสื่อสารแบบการระเบิดจากกลุ่มภายใน” คือขยายตัวเผยแพร่ความสำเร็จจากการทำกิจกรรมนั้นจากคนกลุ่มเล็กๆ หรือคนเพียงคนเดียว กระจายผลสำเร็จนั้นออกไปสู่คนภายนอกได้รับทราบและนำแนวทางนั้นไปปฏิบัติตาม

ตอนที่ 4 การศึกษาหาแนวทางสร้างเครือข่ายการสื่อสารในชุมชนที่เหมาะสมใน จ.เลย ที่สามารถขยายผลการรณรงค์การลด ละ เลิก การใช้สารเคมีเพื่อการเกษตรใน จ.เลย

จากกรณีศึกษาปัญหาต่างๆ ที่ทำให้โครงการการสื่อสารเพื่อการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมี ไม่สามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่องนั้นมีหลายสาเหตุ ดังนี้ เช่น การประชาสัมพันธ์ไม่ทั่วถึงทุกพื้นที่ในชุมชน หรือการไม่ทราบเรื่องทุกคน เนื่องจากการประชาสัมพันธ์ยังไม่สม่ำเสมอ นอกจากนี้ยังภาระงานของผู้นำชุมชนที่มีจำนวนมาก ทั้งงานราษฎร์ และงานหลวง อีกทั้งยังเกิดปัญหาการไม่ได้รับความร่วมมือจากคณะทำงาน

และผู้ช่วยที่มีอยู่ ทำให้ภาระงานเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย ที่เป็นปัญหาใหญ่ที่สุดคือ คนในชุมชนให้ความร่วมมือในการทำงานส่วนรวมน้อยลง เมื่อมีปัจจัยจากความไม่ร่วมมือกันทำงานของคนในชุมชน จึงส่งผลให้เกิดการขาดคนขับเคลื่อนการทำงานกลายเป็นปัญหาใหญ่ที่ทำให้การทำงานของชุมชนไม่ประสบความสำเร็จ

จากการดำเนินการวิจัยนี้ ทำให้ผู้วิจัยสามารถถอดบทเรียนจากกระบวนการเรียนรู้ที่ได้ทำให้เห็นยุทธศาสตร์การสื่อสารที่สามารถนำไปใช้ได้โดยมีเงื่อนไข 2 ประการคือ ต้องเป็นสังคมเกษตร และต้องมีการสื่อสารระหว่างบุคคลหรือระหว่างกลุ่ม รูปแบบการสื่อสารที่ผู้วิจัยสังเคราะห์ออกมาได้นั้นมี 2 ยุทธศาสตร์ ดังนี้

4.1 ยุทธศาสตร์การสื่อสารแบบขยายแนวร่วมระดับองค์กร หน่วยงาน เพื่อนำไปสู่การทำให้ชุมชนปลอดภัย

เป็นยุทธศาสตร์ที่เกิดจากการใช้สูตรสารฆ่าหญ้าแบบปลอดภัยมาตลอดระยะเวลาที่ทำงานวิจัยและสามารถขยายผลไปสู่ชุมชนทั้งตำบลได้ โดยการยกระดับจากการเริ่มสาธิตการใช้สารฆ่าหญ้าแบบปลอดภัยเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมไม่ให้เป็นอันตรายอันเกิดจากการสะสมสารพิษจากยาฆ่าหญ้าแบบที่เคยใช้มา โดยโมเดลนี้เริ่มจากกลุ่มคนที่ประสบความสำเร็จในการใช้งาน แล้วขยายไปสู่ระดับองค์กรในชุมชน เช่น อบต. โรงเรียน กศน. โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล จากนั้นขยายออกไปสู่องค์กรอื่นนอกชุมชน เช่น อบต. อื่นๆ กศน. อื่นๆ และ รพสต. อื่นๆ เป็นต้น

4.2 ยุทธศาสตร์การสื่อสารแบบแตกรากลอยจากภายในกลุ่มที่สนใจและมีความพร้อม

จากการวิเคราะห์การสื่อสารในชุมชนพบว่า ในกลุ่มที่มีการเตรียมตัวทำโครงการปลูกผักไฮโดรโปนิคส์นั้น มีคนสามประเภทใหญ่ๆ คือ ประเภทแรกคือคนเพียงคนเดียวที่มีความสนใจและมีความพร้อมที่จะลงมือและดำเนินการตามโดยไม่รีรอ ประเภทที่สองคือเป็นกลุ่มใหญ่ที่บอกว่ารอก่อน คือมีความสนใจ แต่ยังไม่ลงมือ หรือยังไม่พร้อมบางอย่าง และประเภทที่สามคือ เป็นกลุ่มรอบนอกสุดที่มีความพร้อม เช่น มีเงินลงทุน แต่ไม่ได้สนใจเต็มที่ จากเหตุการณ์เช่นนี้ จึงนำมาสู่การสังเกตเห็นยุทธศาสตร์การสื่อสารอีกรูปแบบหนึ่งคือ การสื่อสารแบบระเบิดจากภายในกลุ่มที่สนใจและพร้อม คือเป็นรูปแบบของ Bottom up คือเป็นการกระจายออกมาจากจุดเล็กๆ จุดหนึ่ง ซึ่งเป็นต้นแบบที่มีความพร้อมในฐานะที่จะเป็นผู้ส่งสาร แล้วแผ่กระจายออกไป สู่กลุ่มที่สองที่อยู่รอบออกไปอีกชั้นหนึ่ง หากคนในชั้นที่สองเริ่มสนใจก็จะเริ่มลงมือทำต่อ ก็จะขยายการสื่อสารออกไปสู่วงรอบที่สามซึ่งเป็นวงรอบนอกสุดของชุมชน

อภิปรายผล

จากการทำงานวิจัย ทำให้พบเห็นข้อมูลที่น่าสนใจที่ผู้วิจัยจะนำมาอภิปรายให้เห็น ทั้งแนวทางการสร้างสรรค์การสื่อสาร ตลอดจนปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหาการสื่อสาร ที่ชุมชนต่างพยายามช่วยเหลือตัวเองให้อยู่รอดปลอดภัยจากการใช้สารเคมีเกษตร ซึ่งส่งผลกระทบต่อความเป็นอันตรายต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อมนั้น ได้ในแง่มุมต่างๆ ดังนี้

1. แนวทางการสร้างสรรค์การสื่อสารเพื่อการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมี

1.1 การสื่อสารที่ได้ผลดีในกรณีชุมชนไม่เข้มแข็ง สามารถเริ่มต้นจากผู้นำตามธรรมชาติ

จากการวิจัยทำให้พบว่า การสร้างสรรค์การสื่อสารให้เกิดขึ้นในชุมชนในกรณีที่ชุมชนไม่เข้มแข็งหรือยังอ่อนแอ จะใช้ผู้นำโดยตำแหน่งหรือผู้นำอย่างเป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หรือคนที่มีฐานะตัวแทนชุมชน เช่น สมาชิก อบต. มาเป็นแกนนำนั้น มักจะไม่ได้ผล เนื่องจากชุมชนที่อ่อนแอ หรือยังไม่เข้มแข็งนั้น ปัญหา มักจะเริ่มจากผู้นำคือ ผู้นำไม่ได้ทำหน้าที่เป็นผู้นำอย่างสมบูรณ์และเต็มที่ ดังนั้น การแสวงหาผู้นำตามธรรมชาติที่ได้รับการยอมรับจากคนส่วนใหญ่ในชุมชนและมีอิทธิพลทางความคิดสูงนั้น จะช่วยแก้ปัญหานี้ได้และได้ผลชัดเจนกว่าส่วนชุมชนที่เข้มแข็งและมีผู้นำเข้มแข็ง และทำงานจริงจัง ก็จะสามารถประคับประคอง หรือประสานความร่วมมือให้เกิดขึ้นได้ แม้ว่าชุมชนนั้นจะมีปัญหาอื่นๆ ที่ต้องแก้ไขอีกมากมาย

1.2 การสื่อสารเพื่อกระตุ้นการเรียนรู้ในชุมชนจะช่วยแก้ปัญหาได้เสมอ

การตอบสนองต่อการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาใดๆ ก็ตาม โดยเฉพาะปัญหาที่ผ่านเวลานานจนกลายเป็นความหมักหมมมาเป็นเวลานาน เช่น กรณีปัญหาการใช้สารเคมีการเกษตรในพื้นที่ติดลำน้ำของจังหวัดเลย และส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมมากมายมหาศาล จำเป็นต้องใช้การสื่อสารเพื่อชี้แจงทำความเข้าใจและร่วมกันแก้ไขปัญหาที่นั่น ที่สำคัญการแก้ปัญหาจะเกิดขึ้นได้ด้วยการร่วมมือร่วมใจกันของคนในชุมชน

1.3 การสื่อสารที่มีโมเดลบุคคลต้นแบบ จะช่วยแก้ปัญหาผู้นำชุมชนที่ไม่ทำหน้าที่

ผู้วิจัยได้ค้นพบว่า ในกรณีที่องค์กรในชุมชนหรือผู้นำในชุมชนไม่เข้มแข็งหรือไม่ใช่ผู้นำที่มีความสามารถในการแก้ปัญหานั้น จำเป็นต้องหาคนที่มีความสัมพันธ์เป็นผู้นำตามธรรมชาติขึ้นมาเป็นคนกลาง หรือเป็นจุดเริ่มต้น เป็นผู้จุดประกายความคิด หรือเป็นบุคคลต้นแบบเพื่อสื่อสารกับคนในชุมชนเพื่อนำพาการแก้ปัญหาชุมชนเสียก่อน โดยอาจจะใช้โมเดลการระเบิดจากภายในกลุ่ม ซึ่งเป็นบุคคลต้นแบบหรือกลุ่มที่สนใจ

กิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง ซึ่งมักจะมีคนสามประเภทใหญ่ๆ ที่ไปเกี่ยวข้องเสมอ โดยคนประเภทแรกคือคนเพียงคนเดียวหรือคนกลุ่มเล็กๆ กลุ่มเดียวที่มีความสนใจและมีความพร้อมที่จะลงมือและดำเนินการตามที่เขา กำลังลงทุนลงมือทำโดยไม่รีรอ

ประเภทที่สอง คือคนกลุ่มใหญ่ที่มักจะขอรอดูก่อน เนื่องจากมีความลังเล คือแม้จะมีความสนใจแต่ยังไม่พร้อมบางอย่าง เช่น อาจจะยังไม่มีความรู้ หรือความพร้อมด้านสถานที่ คนกลุ่มนี้เป็นสัดส่วนที่มีอยู่มากในชุมชน

ประเภทที่สามคือ เป็นกลุ่มรอบนอกสุดที่มีความพร้อมแต่ไม่ได้สนใจเต็มที่ เช่น มีเงินลงทุน มีเวลา แต่ยังไม่สนใจมากพอที่จะเข้าไปทำกิจกรรมนั้นๆ เหตุการณ์เช่นนี้ทำให้ผู้วิจัยสังเกตเห็นยุทธศาสตร์การสื่อสารอีกรูปแบบหนึ่งคือ การสื่อสารแบบระเบิดจากภายในกลุ่มที่สนใจและพร้อม คือเป็นรูปแบบของ Bottom up คือเป็นการกระจายออกมาจากจุดเล็กๆ จุดหนึ่ง ซึ่งเป็นบุคคลต้นแบบที่มีความพร้อมในฐานะที่จะเป็นผู้ส่งสาร เช่น บอกเล่าเรื่องราวของตนเอง และมีความรู้ ความสนใจมากจนสามารถทำตัวเป็นตัวอย่างให้แก่คนอื่นๆ ได้

1.4 ยุทธศาสตร์การสื่อสารแบบเครือข่ายระดับองค์กร หน่วยงาน ช่วยขยายผลความสำเร็จได้

วิธีการสื่อสารนี้คือ เมื่อมีกลุ่มคนที่สนใจและมีความพร้อมเป็นผู้นำตามธรรมชาติที่สามารถออกไปขยายความคิดไปตามองค์กรและหน่วยงานต่างๆ ในชุมชน คล้ายกับลักษณะการไปขยายความคิดในที่ต่างๆ ที่เป็นหน่วยงานและองค์กรที่มีความพร้อมด้านการพัฒนา โดยเข้าไปในองค์กรในระดับชุมชนก่อน เช่น ขยายความคิดของบุคคลที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรปลอดภัยไปยัง หน่วยงานราชการในชุมชน เช่น โรงเรียน, รพ.สต., ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน สำนักงานเทศบาล และสำนักงาน อบต. เป็นต้น เพื่อสาธิตกิจกรรมง่ายๆ ที่ได้ผลเร็วและชัดเจน เช่น การพ่นสารฆ่าเห็บแบบปลอดภัย โดยการสาธิตแล้วบันทึกภาพนิ่งและภาพเคลื่อนไหวไว้ เพื่อที่หน่วยงานต่างๆ เหล่านี้จะบอกต่อได้ ไปขยายความคิดที่ไปยังในพื้นที่สาธารณะในชุมชน

เมื่อหน่วยงานต่างๆ เห็นคุณประโยชน์ของวิธีการนี้ สุดท้ายอาจจะขยายผลจนไปเกิดเป็นนโยบายระดับท้องถิ่นหรือระบบการศึกษาก็ได้ ในที่นี้การใช้ยุทธศาสตร์ดังกล่าวเป็นการปรับวิธีเข้าหาผู้นำในฐานะที่เป็นหน่วยงาน เป็นองค์กร หรือผู้นำที่มีอำนาจหน้าที่ในเชิงนโยบาย ลักษณะยุทธศาสตร์เช่นนี้คือการสร้างแนวร่วม สร้างความชอบธรรมทางความคิดโดยหาทางร่วมมือกับผู้นำองค์กรให้ได้

1.5 การสร้างการสื่อสารผ่านรูปแบบสื่ออย่างง่าย เพื่อเป็นเครื่องมือเพื่อการเรียนรู้

1.5.1 การทำงานของกลุ่มสื่อพื้นบ้าน แม้จะมีผลงานน้อย คนทั่วไปไม่สนใจรับรู้เลย แต่มีผลทางจิตใจ และมีผลด้านมิติทางสังคมคือ จะมีผลในด้านการปลูกฝัง การตกย้ำ ซ้ำทวน ความคิดเรื่อง การลดละเลิกการใช้สารเคมี ให้อยู่ในความทรงจำของบุคคลที่มาร่วมตัวกันเล่นดนตรีพื้นบ้าน เนื่องจากพวกเขาได้ร้อง แต่งเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการลด ละ เลิก การใช้สารเคมีอย่างน้อยคนเหล่านี้ ก็ยังช่วยรักษา “เชื้อไขทางความคิด” เรื่องการลดละเลิกการใช้สารเคมีให้คงมีอยู่ในชุมชน ไม่ให้หายสาบสูญไปจากชุมชน

1.5.2 การสร้างสรรคการสื่อสารในชุมชนอีกอย่างหนึ่ง ที่ทำได้ง่ายคือโครงการภาพยนตร์เคลื่อนที่ของชุมชน เช่น ในกระบวนการวิจัย มีผู้รับผิดชอบได้นำเอาเรื่องราว “คนเพื่อนสาร” ซึ่งผลิตโดยสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสไปฉายตามที่ต่างๆ เวลาที่มีงานในชุมชน เวลาที่มีการจ้างเครื่องเสียงไปช่วยงานศพ งานแต่ง การฉายภาพยนตร์ผ่านเครื่องฉาย Projector สามารถทำให้ชาวบ้านได้เห็นความน่ากลัวและโทษของยาฆ่าหญ้า ทำให้คนดูที่เป็นชาวบ้านต่างๆ ไปได้เห็นเนื้อหาที่พวกเขาไม่มีโอกาสได้ดู และสามารถเชื่อมโยงอย่างมีเหตุผลในการที่จะทำความเข้าใจสาเหตุ ต้นตอของปัญหาด้านสุขภาพที่เกิดจากการใช้สารเคมี

1.5.3 แนวทางการใช้นวัตกรรมเพื่อกระตุ้นความคิด เช่น กรณีชุมชนตำบลผาบึง ที่ผู้วิจัยใช้คือ ผู้วิจัยได้คิดค้นและทดลองสูตร “สารฆ่าหญ้าแบบปลอดภัย” ขึ้นมา เมื่อได้ผลดีแล้วจึงนำไปเผยแพร่ให้คนในชุมชนได้ทดลองใช้ ปรากฏว่า เป็นนวัตกรรมที่ตรงใจ และตรงความต้องการ ตรงกับความรู้สึกรู้สึกของชุมชนที่กำลังแสวงหาทางออก จากการใช้สารเคมีการเกษตรที่เป็นอันตราย ดังนั้น เมื่อมีทางออก หรือมีตัวเลือกที่ดีกว่า ปลอดภัยกว่า เห็นผลได้รวดเร็วทันใจเช่นกัน จึงทำให้คนในชุมชนหันมาให้ความสนใจเป็นอย่างมาก และจากการสื่อสารกัน โดยการบอกกันแบบปากต่อปาก ก็ทำให้นวัตกรรม “สารฆ่าหญ้าแบบปลอดภัย” เป็นที่กล่าวถึง และแบ่งปันความรู้นี้ออกไปอย่างแพร่หลาย จนกระทั่งแม้แต่เจ้าหน้าที่ของรัฐ เช่น เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนที่ทราบเรื่อง ก็หันมาให้ความสำคัญและนำไปขยายผลต่อ

1.5.4 แนวทางการสร้างสื่อกิจกรรมเพื่อเป็นสัญลักษณ์ให้เกิดขึ้นในชุมชน เช่น การกำหนดไหว่นสำคัญของทุกปีที่จำได้ง่าย เช่น วันที่ 5 ธันวาคม ซึ่งเป็นวันพ่อแห่งชาติ เป็นวันที่ทุกคนในชุมชนจะมาร่วมกันแสดงออกซึ่งการรักษาสิ่งแวดล้อม พื้นฟูสิ่งแวดล้อม จากการใช้สารพิษ เช่น กรณีชุมชนตำบลผาบึงที่มีแนวคิดกำหนดวันพ่อของทุกปีให้เป็นวัน “Big Spray Day” ที่คนในชุมชนมาร่วมกันผสมสารฆ่าหญ้าแบบปลอดภัยเป็นจำนวนมากๆ แล้วร่วมกันใช้เครื่องพ่นยานำสารฆ่าหญ้าที่ชุมชนร่วมกันทำขึ้นมานั้น ไปพ่นหญ้า

ในที่สาธารณะและสถานที่ราชการเพื่อเป็นสัญลักษณ์ประกาศว่าชุมชนสามารถหาสิ่งที่มาทดแทนยาฆ่าหญ้าได้แล้ว เป็นอิสระจากการใช้ยาฆ่าหญ้าที่อันตราย และดอกหญ้าขัดกลองการเลิกใช้ยาฆ่าหญ้าในพื้นที่อยู่อาศัยในชุมชน

2. ปัญหาด้านการสื่อสารระดับต่างๆ ที่ส่งผลให้มีการใช้สารเคมีจนมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

ต้นตอที่แท้จริงของปัญหาเรื่องการใช้สารเคมีการเกษตรที่พบในประเทศไทยเกิดขึ้นต่อเนื่องมาช้านานเนื่องจากปัญหาด้านการสื่อสารรูปแบบต่างๆ ทั้งนี้รากเหง้าแห่งปัญหาเรื่องสารเคมีการเกษตรที่สะสมมาากมายจนมีสภาพที่เป็นอยู่นั้น มีสาเหตุมาจากปัจจัยด้านการสื่อสารในระดับต่างๆ ดังนี้

2.1 ปัญหาการสื่อสารในระดับประเทศ

เป็นปัญหาการสื่อสารที่เกิดความขัดแย้งกันในระดับหน่วยงานหน่วยงานภาครัฐผู้เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายด้านการยกเลิกการใช้สารเคมีการเกษตรที่เป็นอันตราย ปัญหานี้แสดงให้เห็นการสื่อสารที่ขัดแย้งกันไปมาระหว่างหน่วยงานภาครัฐหลายกระทรวงที่มีบทบาทในการยุติการใช้สารเคมีเกษตร โดยที่ต่างฝ่ายต่างไม่สามารถหาข้อยุติการยกเลิกการใช้สารเคมีที่เป็นอันตรายได้

2.2 ปัญหาการสื่อสารระดับชุมชน และองค์กรที่เกี่ยวข้อง

จากการวิจัยทำให้พบว่า กระบวนการที่จะทำให้เกิดการลดการใช้สารเคมีการเกษตรเพื่อฟื้นฟูสภาพแวดล้อมจากการใช้สารเคมีการเกษตรนั้น ทำได้ยากเนื่องจากสาเหตุดังต่อไปนี้

2.2.1 คนทำงานในชุมชน ไม่สามารถใช้การสื่อสารเพื่อระดมความคิดไปสู่ส่วนต่างๆ ในชุมชนได้ทั่วถึง เนื่องจากคณะทำงานของแต่ละชุมชนมีจำนวนคนทำงานน้อยลงเรื่อยๆ สาเหตุส่วนใหญ่เกิดจากความเหนื่อยล้าจากการที่มีงานภาครัฐเข้ามามาก คณะทำงานเกินกว่าครึ่งจึงพักกันตอนตัว เนื่องจากหลายคนต้องไปทำมาหากิน หาเงินเลี้ยงครอบครัวคณะทำงานกลับมีจำนวนน้อยลงจนไม่พอที่จะมีพลังที่จะขับเคลื่อนโครงการต่อไป

2.2.2 คนในชุมชนไม่ได้มีความจริงจังหรือตั้งใจที่จะมีส่วนร่วมในการลด ละ เลิก การใช้สารเคมีอย่างแท้จริง เช่นแม้ว่าคนส่วนใหญ่เกินครึ่งของคนในชุมชนบอกว่าอยากมีส่วนร่วม อยากมารับรู้ แต่เมื่อมีกระบวนการทำงานโดยชนวนมาร่วมประชุมชนวนร่วมการฟังพูดคุยเพื่อร่วมกันหาแนวปฏิบัติ คนเหล่านั้นกลับหายเงียบ ไม่มาปรากฏตัวให้เห็นเลย

2.2.3 พื้นที่เวลาและโอกาส (Space and Time) ของการสื่อสารในชุมชนมีน้อย เนื่องจากการที่ภาระงานในชุมชนมีมาก มีหลายโครงการจนทำไม่ทัน คนในชุมชนเองก็มีงานที่ต้องทำตามภารกิจที่ต้องรับผิดชอบจากโครงสร้างการทำงานภาครัฐอันเป็นงานประจำนั้นมีเป็นจำนวนมากเมื่อคนในชุมชนต้องทำงานให้กับหน่วยงานรัฐสารพัดโครงการ ทำให้เป็นสาเหตุที่ทำให้ไม่มีเวลาเพียงพอที่จะมาแบ่งให้กับการทำงานเชิงสุขภาพ

2.2.4 คนในชุมชนทั่วไปยังเชื่อและมีค่านิยมเรื่องชอบความสะดวกสบายในการทำงานเกษตรกรรมคือยังเห็นว่าการใช้ยาฆ่าหญ้าและยาฆ่าแมลงเป็นเรื่องง่ายและสะดวก ประหยัด รวดเร็ว

2.2.5 หน่วยงานรัฐวิสาหกิจ เช่น ธกส. กลายเป็นผู้มีส่วนช่วยส่งเสริมการใช้สารเคมีเนื่องจาก ธกส. ตั้งตัวเป็นผู้ค้าปลีกนำสินค้ามากระจาย ให้ข้อมูลข่าวสารการใช้สารเคมี ช่วยบริษัทยาฆ่าหญ้า โดยทำตัวเป็นผู้จำหน่ายเสียเอง เช่น โครงการบัตรเครดิตเกษตรกร ทำให้ ธกส. นำปุ๋ย สารเคมีต่างๆ มาวางขายอย่างชัดเจน

2.2.6 มีตัวแปรผู้ส่งสารรายอื่นๆ ที่นำรายได้และผลประโยชน์เข้ามาจูงใจคนในชุมชน ที่เห็น ได้ชัดคือ ในพื้นที่ทำงานวิจัยซึ่งเป็นพื้นที่กลางน้ำนั้น มีโรงงานน้ำตาลมาเปิดถึงสองแห่ง โรงงานหนึ่งอยู่ใกล้ๆ ห่างจากชุมชนที่ดำเนินงานวิจัยออกไปเพียงประมาณ ยี่สิบกิโลเมตร อีกโรงงานหนึ่งห่างออกไปประมาณ 40 กิโลเมตร เมื่อมีโรงงานน้ำตาลมาตั้งอยู่ใกล้ก็มีผลประโยชน์เข้ามาล่อตาล่อใจจนกลายเป็นเหตุให้คนนิยมนหันมาทำไร่อ้อยมากขึ้นหลายๆ คนทำลายคูคันนาในที่นาของตนเอง ปรับไถที่นาให้เรียบเพื่อปลูกอ้อยแทนข้าว หลังจากนั้นก็เริ่มใช้ยาฆ่าหญ้า หวานปุ๋ยเคมี ทำให้เกิดสัดส่วนของคนทำนายน้อยลง จำนวนคนทำไร่อ้อยสูงขึ้น

2.3 ปัญหาการสื่อสารระดับปัจเจกบุคคล

2.3.1 ปัญหาที่ตัวผู้นำชุมชนไม่ได้ใส่ใจหรือตั้งใจที่จะทำงานจริงจังเพื่อการลด ละ เลิก การใช้สารเคมีในการเกษตรในเมื่อผู้นำชุมชนยังเพิกเฉย ไม่สนใจ ไม่ให้ความสำคัญ ที่จะทำงานเพื่อชุมชนแล้วลูกบ้านในชุมชนนั้นก็พลอยหายไปด้วย

2.3.2 ผู้นำชุมชนมีภารกิจมากมายจนไม่มีเวลาว่าง เนื่องจากการเป็นผู้นำนั้นต้องรับผิดชอบงานหลวงซึ่งโครงการต่างๆ ที่ไหลบ่ามาจากหลายๆ กระทรวง แล้วยังมีงานราษฎร์ เช่น งานศพ งานแต่งงาน งานบุญประเพณีต่างๆ ที่ผู้นำต้องไปร่วมจนไม่มีเวลามาทำงานในกระบวนการวิจัย

2.3.3 การทำหน้าที่ผู้ส่งสารที่มีบทบาทขัดแย้งกัน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน แกนนำชุมชน แม้กระทั่งคนที่ เป็น อสม. เอง มีอาชีพค้าขายสารเคมีการเกษตร เช่น ยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลง เมื่อคนเหล่านี้เป็นคนขายเสียเอง จึงไม่มีเหตุผลที่คนเหล่านี้จะมาเข้าร่วม

งานวิจัยเพื่อหาแนวทางทำให้เกิดการลดใช้สารเคมีการเกษตร เพราะขัดผลประโยชน์ของตนเอง

2.3.4 ความยากจนทำให้หาทางออกจากการใช้สารเคมีการเกษตรไม่ได้ มีบางคนในชุมชนบอกว่าคนส่วนใหญ่จะไปลด ละ เลิกการใช้สารเคมีการเกษตรได้อย่างไร ในเมื่อวิถีชีวิตนั้นสกัดออกจากวงจรความยากจนไม่พ้น คือเมื่อยากจนก็จำเป็นต้องทำไร่ไถนามากในพื้นที่มากมาย ต้องทำให้ได้จำนวนมากๆ แต่แรงงานและความสามารถที่จะจ้างมีน้อย ดังนั้น จำเป็นต้องพึ่งพาการใช้ยาฆ่าหญ้าเพื่อประหยัดแรงงานและค่าใช้จ่าย

2.3.5 เกษตรกรรายย่อยขาดการสื่อสารและไม่ได้รับการหนุนเสริมเรื่องเกษตรอินทรีย์อย่างต่อเนื่อง เช่น มีนักวิชาการจากกระทรวงเกษตรฯ เจ้าหน้าที่จากสำนักงานพัฒนาที่ดิน ที่ไปส่งเสริมชาวบ้านให้เรียนรู้การทำปุ๋ยหมักและทำน้ำหมัก หรือสารกำจัดแมลงโดยใช้วัตถุดิบตามธรรมชาติ มีการส่งเสริมการปลูกพืชแบบอินทรีย์ แต่กิจกรรมเหล่านั้นเป็นเพียงทำตามปีงบประมาณ เมื่อหมดงบประมาณก็ไม่ได้ทำต่อเนื่องการสื่อสารเพื่อสร้างกิจกรรมการเรียนรู้เหล่านี้ จึงเกิดแบบกระต่อนกระแต่นๆ หายๆ

2.3.6 เกษตรกรรายย่อย ขาดความมุ่งมั่นจริงจัง เนื่องจากการทำเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมีที่เป็นอันตรายนั้น เป็นสิ่งที่เห็นผลช้า ไม่ทันใจ ทำให้ทนรอคอยไม่ไหว ทำให้เกิดความล้มเหลวเปลี่ยนแนวคิด

3. แนวคิดใหม่เรื่องชุมชนที่ไม่สามารถเป็นไปตามแนวคิดชุมชนเข้มแข็ง

งานวิจัยครั้งนี้สามารถชี้ให้เห็นได้ว่าแนวคิดเรื่องชุมชนเข้มแข็งในปัจจุบันกำลังถูกท้าทาย (Anti-thesis) อย่างมากคือความเป็นชุมชนเข้มแข็งไม่ได้เกิดขึ้นง่ายๆ และดำเนินไปตามแบบแนวคิดเดิมที่มีมาที่ว่าเมื่อมีนักพัฒนาเข้าไปช่วยแล้วจะทำให้ชุมชนดีขึ้นหรือพัฒนาขึ้น ซึ่งการค้นพบในงานวิจัยนี้สอดคล้องกับแนวคิดของ Golob MI, Giles AR. (2013) ที่ว่าความพยายามพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งนั้นจึงเกิดขึ้นได้อย่างยากลำบาก ในปัจจุบันเนื่องจากโลกปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จนทำให้ชุมชนเข้มแข็งในอุดมคติและชุมชนเข้มแข็งตามความคาดหวังของนักพัฒนาชุมชนมีเหลือน้อยและเกิดใหม่ได้ยาก เนื่องจากคนในชุมชนส่วนใหญ่มักจะให้ความสำคัญและใส่ใจเรื่องการหารายได้มาจุนเจือครอบครัว การแสวงหาที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัย และการหางานทำเพื่อเลี้ยงชีพคนในครอบครัว มากกว่าจะมาช่วยกันทุ่มเทให้กับการแก้ไขปัญหาส่วนรวมในชุมชน

นอกจากนี้ การที่เทคโนโลยีทันสมัยนั้นได้ทำให้ระบบการใช้ชีวิตของคนในชุมชน ขยับห่างออกจากกันมากขึ้น ความมีโลกส่วนตัวมากขึ้น แต่ความรู้สึกถึงประโยชน์ส่วนรวม และการมีความรู้สึกที่ต้องเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมาก่อนประโยชน์ส่วนตนของคนในสังคมกลับลดน้อยลง คนในชุมชนไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องอยู่รวมกลุ่มกันหรือต้องเกาะกลุ่ม

เพื่อช่วยเหลือกันอีกต่อไป ทำให้การแก้ปัญหาชุมชนอ่อนแอเพื่อให้เป็นชุมชนเข้มแข็งนั้น จึงมีอุปสรรคหลายอย่าง ดังต่อไปนี้

3.1 การเข้าไปช่วยชุมชนที่อ่อนแอและมีปัญหานั้น ต้องใช้ทรัพยากรและเวลามากกว่าที่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ ดังนั้น คนทั่วไปจึงมองแบบนักอุดมคติว่า ใครๆ ก็เข้าไปแก้ปัญหาให้แก่ชุมชนได้หากคิดจะทำ แต่ความจริงกลับเป็นเรื่องตรงกันข้าม เนื่องจากกว่าที่นักวิจัยหรือนักพัฒนาจะสามารถเริ่มต้นทำความเข้าใจปัญหาและเหนี่ยวนำให้เกิดการแก้ปัญหาในชุมชนนั้น ได้จริงจึงต้องใช้งบประมาณและระยะเวลาที่ยาวนานมาก นักพัฒนาจำเป็นต้องสละเวลาที่มีในชีวิต ต้องใช้งบประมาณที่มากกว่าที่ตั้งไว้ ต้องสูญเสียทรัพยากรอื่นๆ อย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นซ้ำๆ ที่จะทำได้

3.2 ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน จริงๆ แล้วเป็นปัญหาที่คนในชุมชนรู้และเห็น แต่พวกเขากลับยอมจมอยู่ในปัญหานั้น อย่างไม่ตระหนักและไม่ใส่ใจ ไม่เห็นเป็นเรื่องสำคัญ และไม่ได้ตั้งใจหรือมุ่งมั่นที่จะขยักออกจากปัญหานั้นอย่างจริงจัง แม้ว่าจะมีทางออกมีคนพาออก มีเครื่องมือสนับสนุน มีผู้พร้อมที่จะช่วย พร้อมทั้งจะพาดึงออกมาจากหล่มปัญหาอย่างเต็มที่ก็ตาม เช่น ชุมชนที่ติดและค้ายาเสพติด ต่างก็รู้ว่ายาเสพติดอันตรายและมีโทษ มีความผิด ผิดกฎหมาย แต่ไม่มีคนกล้ายอมรับว่าในชุมชนตนเองมีการเสพยา ค้ายา และตั้งใจจะเลิกค้ายา หรือชุมชนที่มีขยะมากจนล้นเมือง คนในชุมชนก็รู้ว่าปัญหาขยะเป็นปัญหาใหญ่ ต้องรีบช่วยกันแก้ไข แต่ไม่มีคนจะกล้าลุกขึ้นมากำจัดขยะ จัดการคัดแยกขยะอย่างจริงจัง หรือ ชุมชนที่ใช้สารเคมีเกษตรในปริมาณมากจนน่าตกใจ ก็รู้จักโทษและพิษภัยของยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลงเป็นอย่างดี แต่ก็ไม่มีคนที่จะกล้าลุกขึ้นมาเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ไม่กล้าออกจากวงจรชีวิตที่ต้องใช้สารเคมี

3.3 ทรายใดที่คนในชุมชนที่อ่อนแอนั้น ส่วนใหญ่ ยังต้องวิ่งหน้าวิ่งหลังเพื่อแก้ปัญหาเรื่องปากท้อง หาเงินเลี้ยงชีพ หาข้าวให้ครอบครัวยังไม่พอกิน ทรายนั้น ก็ไม่มีหวังที่คนในชุมชนจะสามารถมาเสียสละเวลาที่จะมาร่วมประชุม มาร่วมพูดคุย มาร่วมระดมความคิด มาร่วมหยิบจับปัญหา เพื่อแบ่งเบาภาระกันไปช่วยแก้ไข เนื่องจากทุกคนก็จะเกี่ยวข้องกัน ทุกคนก็จะคิดว่าไม่ใช่เรื่องของเขาโดยตรง ทุกคนก็จะมัวแต่อ้างและเหตุผลของตัวเองต่างๆ นานา

3.4 ผู้นำชุมชนและแกนนำชุมชนมีบทบาทมหาศาล ในการเป็นแบบอย่างและเป็นผู้ंनाพาที่จะพาคนในชุมชนที่อ่อนแอ ก้าวพ้นจากหล่มปัญหาได้ ถ้าหากว่าทรายใดที่ผู้นำชุมชนเองก็ไม่เข้มแข็ง มีปัญหาส่วนตัวสารพัด เช่น ติดการพนัน ทำตัวไร้สาระก่ดปลาชนไก่ กินเหล้าเมายาไปวันๆ หรือเกียจคร้านการทำงานเพื่อส่วนรวม แต่อยากรอรับเงินเดือนไปวันๆ หรือมัวทำงานส่วนตัวจนไม่สนใจความเป็นอยู่ลูกบ้าน ไม่สนใจที่จะนำพา

ลูกบ้าน ไปสู่การเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหา ทรานนั้นก็จะไม่มีทางที่ชุมชนนั้นๆ จะหลุดพ้นจากการครอบงำและการปกครองของผู้นำชุมชนที่เต็มไปด้วยความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว

3.5 มีปรากฏการณ์หลายอย่างที่ เป็นเครื่องยืนยันว่า จริงๆ แล้วคนในชุมชน ไม่ได้มีความตั้งใจจริงที่จะร่วมมือกันแก้ปัญหาในชุมชนของตนเอง แม้ว่าจะมีโอกาสอันดีมีคน ที่พร้อมให้ความช่วยเหลือ ดังจะเห็นได้จากการที่ผู้วิจัยเคยเก็บข้อมูลโดยการสอบถาม ทั้งจากแบบสอบถาม และจากการพบกันถามกันต่อหน้า เช่น กรณีการหาทางฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากการใช้สารเคมีการเกษตร ผู้วิจัยถามว่าหากมีการประชุมเพื่อช่วยกันระดมความคิดเพื่อหาทางแก้ปัญหา นั้น ออกมามีส่วนร่วมและยินดีสละเวลาไปร่วมประชุมหรือไม่ คนส่วนใหญ่ตอบทันทีว่า “ได้” ออกากรู้ ออกาช่วย ออกามีส่วนร่วม” โดยไม่มีข้อแม้ ไม่มีเงื่อนไข แต่เมื่อถึงวันและเวลาที่นัดจริง คนที่ตอบคำถามเหล่านั้นกลับปรากฏว่า ไม่มีคนมาแม่แต่คนเดียว แม้กระทั่งผู้นำชุมชนหลายๆ ชุมชนที่ตกลงรับปากนัดหมายวันเวลาสถานที่กับนักวิจัย เป็นมั่นเหมาะ แต่เมื่อนักวิจัยเดินทาง ไปหาในพื้นที่ชุมชนกลับปรากฏว่า ผู้นำชุมชนเหล่านั้น กลับหลบหลีกหนีหน้า ไม่มาให้พบ และตัดขาดการติดต่อ จนทำให้เสียเวลา เสียงบประมาณ การเดินทางไปก็มีหลายชุมชน

3.6 นักวิจัยและนักพัฒนาที่มีความประสงค์จะเข้าไปช่วยเหลือคนในชุมชน ที่อ่อนแอ นั้น ไม่ควรตั้งสมมุติฐานว่า คนในชุมชนที่อ่อนแอจะมีความเสียดสละและอยาก ถีบตัวออกจากหล่มปัญหา ยิ่งไม่ควรเชื่อว่าคนในชุมชนที่อ่อนแอจะเต็มใจชักชวนกัน เข้ามาช่วยกันแก้ไขปัญหาของตนเอง ในทางตรงกันข้าม นักวิจัยต้องเข้าใจและทำใจ เป็นเบื้องต้นไว้ก่อนอย่างอื่นว่า ไม่มีชุมชนอ่อนแอแห่งใดในประเทศไทยที่ไม่คาดหวังหรือ ไม่ถามหาผลประโยชน์ตอบแทน เช่น เบี้ยประชุม หรือรายได้ พวกให้ชัดเจนคือ แม้จะว่าง แต่ถ้าไม่มีค่าจ้างเขาก็ไม่มา เมื่อไรที่มีค่าจ้างก็จะมีเวลาว่างที่จะมา ทั้งๆ ที่เรื่องที่จะต้องช่วยกัน แก้ไขก็คือปัญหาของชุมชนตัวเองและเป็นการทำเพื่อตัวเองแท้ๆ แต่สิ่งที่น่าหดหู่ใจ คือ พวกเขาขังเรียกร้องค่าตอบแทนและผลประโยชน์จากคนที่เข้าไปช่วยแก้ปัญหา ในชุมชน ปรากฏการณ์เหล่านี้ ผู้วิจัยได้รับทราบและได้เรียนรู้เอง แม้กระทั่งตัวผู้นำชุมชน ที่ฝึกฝึการพัฒนา ก็ยังออกมายอมรับด้วยตัวเองว่า รู้สึกเสียดสละเหลือเกินที่ลูกบ้าน และ คนในชุมชนส่วนใหญ่มีวิถีคิดและเป็นอย่างนี้กันจริงๆ ที่เห็นชัดคือ หากมีการเรียกมารับ ของแจกฟรี หรือมีเงินชดเชย จากรัฐบาลมาให้ ก็จะมีคนมาเข้าคิวรอรับตั้งแต่เช้าตรู่ บางครั้ง ประกาศว่าให้มาเวลาแปดนาฬิกา หลายคนก็มารอตั้งแต่ห้านาฬิกา เป็นต้น ดังนั้นการ ที่จะยอมเสียดสละเวลามาช่วยกันทำงานนั้นหาได้ยาก ต้องใช้วิธีบังคับหรือสร้างเงื่อนไข

จึงจะพอมีคนมาช่วยงานชุมชนบ้าง จนทำให้ผู้นำชุมชนที่ตั้งใจดีเหล่านี้ ท้อแท้ หมดกำลังใจ ถึงขั้นเบื่อหน่ายที่จะชักชวนลูกบ้านมาทำงาน

3.7 เราจะพบปรากฏการณ์ที่คนอยากสร้างชุมชนเข้มแข็งจริงๆ มีกรณีเดียวเท่านั้น คือ กรณีที่คนในชุมชนนั้น เจริญปัญหาอันรุนแรงแสนสาหัส ถึงขั้นที่หากไม่ช่วยกัน ไม่รวมตัวกันแก้ไข ต้องตายกันยกหมู่บ้านอย่างแน่นอน คือต้องเป็นปัญหาที่หนักหนาสาหัสและปราศจากตัวช่วยจริงๆ จึงจะกลายเป็นสถานการณ์ที่บีบคั้นอย่างรุนแรงเช่น กรณีของกลุ่ม “คนรักภัยบ้านเกิด” จำนวน 6 หมู่บ้าน ต.เขาหลวง อ.วังสะพุง จ.เลยที่รวมตัวกันต่อสู้กับบริษัท ฟุงคำ จำกัดจากกรณีที่ได้รับผลกระทบจากการทำเหมืองทองคำ ในสถานการณ์เช่นนี้ จึงจะพบเห็นการรวมตัวของคนในชุมชนได้

3.8 มีบทเรียนและบทสรุปที่สำคัญว่า การที่จะแก้ไขปัญหาคอนในชุมชนอ่อนแอ เพื่อสร้างให้ชุมชนเข้มแข็งนั้น มีทางเส้นเดียวเท่านั้นคือ ทุกอย่างต้องเกิดจากจุดเริ่มต้นของคนในชุมชนเองเท่านั้นหมายความว่า ต้องเกิดจุดเริ่มต้นที่เกิดจากความตั้งใจของคนในชุมชนเองที่มุ่งมั่นอยากช่วยเหลือตัวเองก่อน และต้องเกิดปัญหาที่รุนแรงอย่างยิ่งชนิดที่ว่า อยู่ไม่ได้ กินไม่ได้ นอนไม่ได้อีกต่อไปจนนำไปสู่การมองเห็นปัญหาอย่างเดียวกัน จึงจะเกิดการมีส่วนร่วมไม่ร่วมมือของคนในชุมชน อย่างไรก็ตามการเผชิญปัญหาเช่นนี้ ชุมชนต้องมีแกนหลัก แกนนำและลูกบ้านที่มีความเสียสละร่วมกันอย่างขี้นยวด สามัคคีกัน อย่างเหนียวแน่นจึงจะเกิดปรากฏการณ์นี้ได้

3.9 นักพัฒนาควรตระหนักเสมอว่า แม้เป็นชุมชนที่เคยเข้มแข็งก็มีวันที่อ่อนแอได้ เห็นได้จากบางชุมชนนั้นผู้นำสูงสุดเคยมีแกนนำที่เป็นผู้ช่วยมาช่วยกันหลายๆ คน แต่ต่อมาเกิดสถานการณ์การเมืองในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป หรือมีการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างการปกครองของชุมชนก็ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ได้ เช่น ผู้ช่วยที่เป็นแกนนำซึ่งเคยช่วยงานในชุมชนบางคนป่วย บางคนเกษียณอายุ บางคนเสียชีวิต บางคนลาออก บางคนไม่ทำหน้าที่ ไม่รับผิดชอบเมื่อต่างคนต่างก็ไม่ได้มาช่วยกันทำงาน แกนนำชุมชนที่เปรียบเสมือนเสาต้นต่างๆ ทำงานไม่ได้ หรือไม่สามรถหาแกนนำคนอื่น ๆ ที่จะมาทดแทนหรือมาช่วยกันค้ำยันบ้านหลังใหญ่ไว้ได้เมื่อเหลือเพียงผู้นำสูงสุดที่เป็นเหมือนเสาใหญ่ต้นเดียวก็ไม่สามารถแบกรับน้ำหนักบ้านทั้งหลังไว้ได้ต่อไป บ้านหลังนั้นก็ทรุดเอียงไปจะเห็นได้จากปรากฏการณ์ชุมชนที่เคยเข้มแข็งหลายตัวอย่างที่มีการล่มสลายเมื่อเวลาเปลี่ยนไป ซึ่งโค้งดิ่งเป็น โมเดลระดับประเทศเช่น ชุมชนตำบลไม้เรียงแห่ง อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช ที่นำโดยครูประยงค์ วรรณรงค์ ซึ่งเป็นต้นแบบการทำแผนแม่บทชุมชน

หรือกลุ่มออมทรัพย์คลองเป็เยะ อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา ที่เคยนำโดยนายอัมพร ค้างปาน มีเงินทุนนับร้อยล้านบาทแต่ก็ล้มไป เป็นต้น

3.10 ภาครัฐมีส่วนช่วยให้ชุมชนกลายเป็นชุมชนอ่อนแอ โดยเฉพาะนโยบายแบบประชานิยมที่เน้นการแจก การให้ฟรี จนทำให้คนในชุมชนรู้สึกคุ้นเคยว่า สิ่งต่างๆ ที่เข้าไปหาชุมชนนั้น ต้องฟรีเสมอการมาประชุม และมาร่วมกิจกรรมที่จัดขึ้นในนามส่วนรวม แต่ละครั้งต้องได้ผลประโยชน์ไม่มากนักน้อยคิดมีมือกลับบ้าน หากกิจกรรมใด ไม่มีผลประโยชน์ ก็จะไปเพียงครั้งแรกครั้งเดียวต่อไปก็จะไม่ไปร่วมอีกจากปรากฏการณ์นี้ ในที่สุดคนในชุมชนก็จะไม่มีมีการเรียนรู้ที่จะทำสิ่งต่างๆ หรือแก้ปัญหาด้วยตนเอง เพราะมองว่า ผู้แก้ปัญหาและผู้คอยให้ความช่วยเหลือต้องเป็นภาครัฐเท่านั้น ความรู้สึกว่าตนเองเป็นเจ้าของชุมชนและต้องช่วยเหลือตนเอง แก้ไขปัญหาเองนั้น แทบจะไม่หลงเหลืออยู่เลย ที่เห็นได้ชัดที่สุดคือ ในรัฐบาลสมัยพรรคไทยรักไทยให้เงินกองทุนหมู่บ้านละ 1 ล้านบาทมายังชุมชนทำให้ชาวบ้านเลิกทำแผนชุมชนเพราะสามารถได้เงินโดยง่ายจากกองทุนหมู่บ้าน

ข้อเสนอแนะ

1. การทำความเข้าใจและการเข้าหาทำความเข้าใจกับชุมชน (Community Approach) เป็นเรื่องสำคัญ จากการลงพื้นที่หลายๆ พื้นที่ตั้งแต่ต้นน้ำเลย เรื่อยมาจนถึงตอนปลายของลำน้ำเลย ทำให้ผู้วิจัยได้บทเรียนว่า กระบวนการวิจัยที่มีคนวงในหรือมีผู้ช่วยในพื้นที่รู้จักคนในชุมชนเป็นอย่างดี คอยช่วยติดต่อประสานงานหรือสร้างความไว้วางใจ สร้างความคุ้นเคยได้ก็จะทำให้งานเดินไปได้ง่าย

2. งานวิจัยที่อาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเช่นนี้ ต้องมีการประเมินสถานการณ์การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนให้มากเพราะ การวิจัยในชุมชนนั้นต้องได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนและผู้นำชุมชนที่มีความเสียสละ และการเข้ามามีส่วนรวมที่เสมอต้นเสมอปลายเป็นอย่างมากหากว่าขาดสิ่งนี้ไป จะทำให้กระบวนการวิจัยดำเนินต่อไปไม่ได้เลย

3. การเลือกพื้นที่วิจัยนั้น ต้องพิจารณาเรื่องผลกระทบที่มีผลต่อการเสริมแรงในการทำวิจัยอย่างถี่ยั้น มิฉะนั้น ผลการวิจัยที่ได้จะใช้เวลาานกว่าจะสามารถดึงมาให้เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา เช่น วิถีชีวิตของคนในพื้นที่ที่ไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขการวิจัย หรือคนในพื้นที่ไม่ให้ความสำคัญกับงานวิจัยก็จะส่งผลให้การเริ่มต้นวิจัยได้ช้า

References

- Beti Thompson and Yamile Molina. (2016). *Strategies To Empower Communities To Reduce Health Disparities Health Aff (Millwood)*. 2016 Aug 1; 35(8): 1424–1428.
- Bureau of Occupational and Environmental Diseases. (2016). *Disease caused by pesticides*. Retrieved September 28, 2016, from [http:// http://envocc.ddc.moph.go.th/contents/view/72](http://http://envocc.ddc.moph.go.th/contents/view/72).
- Chantawanit, S. (1996). *Qualitative Research Methodology*. Bangkok. Chulalongkorn University Publishing.
- Golob MI, Giles AR. (2013) .*Challenging and transforming power relations within community-based participation research: the promise of a Foucauldian analysis*. *Qualitative Research in Sport, Exercise, and Health*.;5:356–72.
- Intamart, S et al. (2008). *Assessment of Organophosphate Pesticide Exposure of Chrysanthemum Farmers in That Phanom Sub-district, That Phanom District, Nakhon Phanom Province*. Retrieved March 28,2008, from [http://www.surdi.su.ac.th /DBG22553.doc](http://www.surdi.su.ac.th/DBG22553.doc).
- Kaewthep, K. (2000).*Community Communication: Compilation of Knowledge*. Bangkok. The Thailand Research Fund.
- Kurat, N at al. (2006). *The process of promoting the use of bio-fertilizers for community outreach: Group of BudhaKaset-insee, Bansai District, AmphoePrakhonchai, Bureerum Province*. (Research Report). The Thailand Research Fund.
- Oknation Blog. (2011). Quantitative of Pesticide Import. Retrieved September 28, 2016, from <http://oknation.nationtv.tv/ blog/Sp-Report/2011/09/07/entry-7>.
- Pongsapit, A. (1988). *Society and Culture*. Bangkok. Chulalongkorn University Publishing.
- Rogers, E. M., & Kincaid, L. (1981). *Communication networks toward a New paradigm for research*. New York: The Free Press.
- Sanyawiwat, S. (2007). *Community Development*. Bangkok. Chulalongkorn University Publishing.
- Thintip, K. (2016). *Annual Epidemiology Surveillance Report 2016*. Retrieved September 24, 2017, from [http:// http://www.boe.moph.go.th/Annual/AESR2015/aesr2558/Part%201/09 /pesticide.pdf](http://http://www.boe.moph.go.th/Annual/AESR2015/aesr2558/Part%201/09 /pesticide.pdf).

- Treechai, P. (2009). *Analysis of strong community of Nongklangdong Village Silaloi District Amphoe Samroiyod Prachuap Khiri Khan Province*. Doctor of Public Administration. Krirk University.
- Wannaudom, P. (2018). *The Development of Communication from the community to the community to quit the use of chemicals for agriculture in Loei Province*. (Research Report). National Research Council of Thailand.
- World Health Organization (2009). *Community empowerment*. 7th Global Conference on Health Promotion. Retrieved 4 March 2017, from website: <https://www.who.int/healthpromotion/conferences/7gchp/track1/en/>.